MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
VIEŠOJO VALDYMO IR VERSLO FAKULTETAS
POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

LEONARDAS MARCINKEVIČIUS

TEISINGUMO, KAIP LAISVĖS IR LYGYBĖS PRINCIPŲ SUDERINAMUMO SAMPRATOS ANALIZĖ IR KRITIKA

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas
Prof. dr. Andrius Bielskis

Vilnius
2020

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
VIEŠOJO VALDYMO IR VERSLO FAKULTETAS
POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

LEONARDAS MARCINKEVIČIUS

TEISINGUMO, KAIP LAISVĖS IR LYGYBĖS PRINCIPŲ SUDERINAMUMO SAMPRATOS ANALIZĖ IR KRITIKA

Tarptautinės politikos ir ekonomikos magistro baigiamasis darbas
Studijų programos kodas: TPEvmns19-1

Vadovas

Prof. dr. Andrius Bielskis
2020-12-07

Recenzentas

Atliko
Leonardas Marcinkevičius

2020-12-07

Vilnius
2020

TURINYS

ĮVADAS 4
1. TEISINGUMO TEORIJOS ARGUMENTAI UŽ LAISVĖS IR LYGYBĖS SUDERINAMUMO POREIKĮ
1.1. Deontologinės etikos bruožai Johno Rawlso teisingumo, kaip teisingo resursų paskirstymo visuomenėje, sampratoje..... 7
1.2. Pirminė pozicija – teisingumo principų analizės metodologija 10
1.3. Du teisingumo principai, kaip suderintos laisvės ir lygybės principai 15
1.4. Socialinės institucijos – teisingumo principų įgyvendinimo įrankis 22
2. TEISIŲ TEORIJOS ARGUMENTAI ATMETANTYS LAISVĖS IR LYGYBĖS SUDERINAMUMO POREIKĮ
2.1. Prigimtinių teisių ir klasikinio liberalizmo idėjos Roberto Nozicko minimalios valstybės ir teisių sampratoje..... 27
2.2.Natūralios būklės analizė ir minimalios valstybės samprata..... 29
2.3. Teisių teorijos principai..... 34
2.4. Rawlso teisingumo teorijos kritika teisių argumentais.....38
3. ARGUMENTŲ UŽ IR PRIEŠ LAISVĖS IR LYGYBĖS SUDERINAMUMĄ ANALIZĖ
3.1. Esminiai susikirtimo taškai siekiant įvertinti laisvės ir lygybės suderinamumo būtinybę.... 44
3.2. Pirmasis susikirtimo taškas – skirtingos valstybės sampratos.....46
3.3. Susikertančių teisingumo sampratų argumentai..... 50
3.4. Startinės pozicijos svarba tolesniam teisingumo įgyvendinimui..... 55
IŠVADOS 62
LITERATŪRA 65
SANTRAUKA 66
SUMMARY 67

ĮVADAS

Laisvės ir lygybės suderinamumo moralės požiūriu tema yra viena seniausių politinės filosofijos temų. Klausimas ir nesutarimas kyla būtent svarstant paties teisingumo klausimą. Ar teisingumą visuomenėje įmanoma pasiekti vien užtikrinant laisvę? Ar būtinas šių dviejų principų (laisvės ir lygybės) balansas, abiejų principų įgyvendinimas suprantant juos, kaip vientisą moralės sistemą? Šios temos aktualumas ir reikšmingumas per ilgą laiką nei kiek nesumažėjo. Vieni reikšmingiausių akademinių debatų šia tema įvyko XXa. antrojoje pusėje pasirodžius vienam garsiausių visų laikų politinės filosofijos darbų – Johno Rawlso (1921-2002) „Teisingumo teorijai‘‘ (1971). Jo pasiūlytos idėjos susilaukė didelio dėmesio ir žinoma, kritikos. Reikšmingiausiu jo idėjų kritikų laikomas Robertas Nozickas (1938-2002) pagrindinius „Teisingumo teorijos‘‘ kritikos argumentus pateikęs savo knygoje „Anarchija, valstybė ir utopija‘‘ (1974).

Tačiau šių principų apmąstymas svarbus ir dabar. Kodėl šios idėjos aktualios šiandien? XXIa. gali būti laikomas tikėjimo neoliberalios ekonomikos principų teisingumu pabaigos laikotarpiu. Vis dažniau atmetama idėja, jog teisingą visuomenę galime užtikrinti vien tik gindami asmenų laisvę ir privačią nuosavybę. Tuo pačiu vis stiprėja gerovės valstybės koncepcijos palaikymas. Gerovės valstybė suprantama, kaip socialinių institucijų įrankius pasitelkianti sistema, siekianti užtikrinti tiek asmenų laisvių ir teisių apsaugą, tiek siekianti įgyvendinti lygių galimybių principą visuomenėje. Todėl galima teigti, jog XXIa. yra palaipsnio judėjimo link laisvės ir lygybės principų suderinamumo laikas. Moralės teorijos yra reikšmingos būtent norint įvertinti vienus ar kitus įvykius, faktus ar tendencijas. Ar gyvename taip, kaip turėtumėm gyventi moralės atžvilgiu? Jeigu ne, ką reikėtų keisti siekiant priartėti prie tikrai teisingo visuomenės modelio?

Kaip ir minėjau, laisvės ir lygybės suderinamumo klausimas politinės filosofijos teoretikų darbuose **tyrinėjamas** jau ilgą laiką. Du jau minėti mąstytojai Johnas Rawlsas ir Robertas Nozickas pateikia visiškai priešingas teisingumo sampratas. Rawlso „Teisingumo teorijos‘‘ pagrindu galima įrodyti laisvės ir lygybės, kaip vienas nuo kito neatsiejamų principų norint pasiekti teisingumą visuomenėje, būtinybę. Tuo tarpu Nozickas palaikydamas minimalios valstybės koncepciją iš esmės teigė, jog vienintelė teisinga valstybės funkcija yra užtikrinti individų teisių apsaugą, taip leidžiant jiems laisvai spręsti, ką veikti patiems ir ką

daryti su savo turima nuosavybe. J. Rawlso idėjos susilaukė liberalių mąstytojų, tokių, kaip Ronaldo Dworkino (1931-2013) palaikymo, bei komunitarizmo šalininkų, kaip Michael Sandel (1953) kritikos. Nozicko idėjos plačiai aptarinėjamas būtent libertarų mąstytojų tarpe. Lietuvoje šių dviejų mąstytojų idėjas aptarinėjo ir jų darbus į lietuvių kalbą išvertęs Algirdas Degutis (1951). Šios idėjos dažnai aptariamos ir kitų akademikų darbuose. Visgi, daugelyje darbų, kuriuose aptarinėjamos J. Rawlso ir R. Nozicko idėjos, šie mąstytojai pristatomi, pateikiami jų siūlomi principai, tačiau nebandoma įvertinti, kurio iš jų argumentai yra svaresni. Šiame darbe bus siekiama ne tik susipažinti su šių mąstytojų požiūriais, tačiau ir įvertinti, kurio iš jų argumentai teisingumo, kaip laisvės ir lygybės suderinamumo klausimu yra labiau pagrįsti.

Taigi, šio darbo **objektas** ir bus laisvės ir lygybės principų suderinamumas siekiant užtikrinti teisingumą visuomenėje. Kadangi laisvės ir lygybės idėjas, jų problematiką galima suvokti skirtingais aspektais, būtina paminėti, jog keliamas būtent politinės laisvės ir lygybės klausimas. Būtent politiniu aspektu siekiant suprasti laisvės ir lygybės principus gali būti keliamas ir politinio teisingumo klausimas, lemiantis paties žmogaus santykio su valstybe suvokimą.

Tačiau paties laisvės ir lygybės vertinimo teisingumo požiūriu **problema** kyla būtent pačioje liberalizmo politinėje filosofijoje. Kadangi liberalizmas suvokiamas, kaip prioritetą individo laisvei teikianti politinė sistema ar ta pati filosofinė tradicija gali pasiūlyti ir tam tikra prasme laisvės keliamų problemų sprendimo būdus? Liberalizmo teoretikai (iki Rawlso) iki galo nepaaiškino, kaip galima sukurti teisingą visuomenę, neužtikrinant tam tikrų jos pamatinės struktūros lygybės sąlygų. Rawlsas siūlo spręsti pirminio neteisingumo problemą apjungiant laisvės ir lygybės idėjas. Tačiau ar tikrai taip įmanoma pasiekti teisingumą, o gal jis yra įmanomas be lygybės užtikrinimo, taip kaip tai suprato Nozickas?

Todėl šiame darbe keliamas **tikslas**: išsiaiškinti ar norint užtikrinti teisingumą visuomenėje, būtina suderinti tiek laisvės tiek lygybės principus. Ar yra pakankama vien tik laisvės užtikrinimo sąlyga? Šiam tikslui pasiekti keliami trys **uždaviniai**:

1) Analizuojant politinės filosofijos tekstus išsiaiškinti, kokiais argumentais gali būti pagrindžiamas laisvės ir lygybės principų suderinamumo reikalingumas siekiant teisingumo visuomenėje (šiam uždaviniui įgyvendinti bus siekiama suprasti Rawlso teisingumo teoriją, kaip pateikiančią šiuos argumentus)

2) Tęsiant laisvės ir lygybės principų teisingumo požiūriu analizę, išskirti esminius argumentus, kuriais gali būti atmetamas laisvės ir lygybės suderinamumo poreikis. t.y.

išanalizuoti kritinius argumentus (tam bus siekiama susipažinti su Nozicko teisių samprata).

3) Palyginti 1) ir 2) uždaviniuose išskirtus argumentus, taip išskiriant teisingumo teorijos, bei jos kritikos stipriąsias ir silpnąsias puses (taip sudarant tinkamas prielaidas suformuoti galutinį atsakymą šiame darbe keliamam tikslui).

Šiems uždaviniams įgyvendinti bus naudojamasi teorinės analizės **metodu**. Pirmame skyriuje bus siekiama kuo aiškiau pateikti argumentus, leidžiančius palaikyti teisingumo, kaip laisvės ir lygybės suderinamumo idėją. Antrasis skyrius bus skiriamas kritinių argumentų pateikimui. Tačiau reikia pabrėžti, jog pirmuose dviejuose skyriuose bus siekiama susilaikyti nuo kritinio šių teorijų vertinimo, teorijas siekiant pateikti atskirai. Šių teorijų lyginamasis vertinimas ir kritinių argumentų pateikimas bus įgyvendintas trečiajame skyriuje, kuriame skirtingais pjūviais bus vertinami argumentai už ir prieš laisvės ir lygybės suderinamumą. Visame darbe išlaikomas didelis dėmesys būtent pirminiams šaltiniams, siekiant geriau suprasti pačius pamatinius argumentus, o ne jų interpretacijas ar vertinimus.

1. TEISINGUMO TEORIJOS ARGUMENTAI UŽ LAISVĖS IR LYGYBĖS SUDERINAMUMO POREIKĮ

1. 1. Deontologinės etikos bruožai Johno Rawlso teisingumo, kaip teisingo resursų paskirstymo visuomenėje, sampratoje

Kas yra teisingumas? Bandant atsakyti į teisingumo klausimą ar pateikti teisingumo sampratą siekiama paaiškinti ir atsakyti į klausimą „kaip turėtų būti?‘‘. Tai reiškia, kad siekiama pateikti struktūrą ar principus, kuriais vadovaujantis priartėtumėm prie teisingo modelio. Visgi, šioje vietoje iškyla du klausimai: pirma, iš kur mes žinome, kaip turėtų būti? Iš kur mes žinome, ko turėtumėm siekti? Ir antra, kaip sutarti ir išsiaiškinti principus, kurie mums padėtų siekti to teisingumo? Vieną iš konstruktyviausių ir geriausiai išplėtotų teorinių teisingumo modelių pateikė Johnas Rawlsas, suformavęs teisingumo teoriją. Rawlsas bandydamas ieškoti atsakymo į klausimą, kas yra teisingumas vadovaujasi protingo pačių žmonių susitarimo prielaida. Jis mano, kad protingi asmenys patys gali sutarti, kokios visuomenės struktūros jie turėtų siekti. Vėliau Rawlsas plėtodamas savo teisingumo teoriją tarsi sako: aš pateiksiu principus, kuriais aš siūlau vadovautis sprendžiant pamatinės visuomenės struktūros klausimus ir mes šiuos principus galėsime atmesti tik tuo atveju, jeigu kažkas kitas pateiks geresnį modelį, principus kuriuos galėtų priimti visi protingi asmenys. Taip Rawlsas prieina išvados, jog laisvės ir lygybės suderinamumo klausimas būtų pamatinis teisingumo principų klausimas.

Būtent teisingumo principai, kuriuos pasiūlo Rawlsas yra reikšmingi nagrinėjant laisvės ir lygybės suderinamumo būtinybę. Kadangi Rawlsas kelia pamatinės visuomenės struktūros resursų pasiskirstymo klausimą, siūlydamas du teisingumo principus jis atsako ne tik į klausimą, koks būtų pirmasis asmenų prioritetas formuojant pamatinę visuomenės struktūrą (laisvė), tačiau ir kaip to prioriteto kuriamas spragas, problemas racionalūs asmenys susitartų ištaisyti (lygybė). Tai reiškia, jog Rawlso pasiūlyta teisingumo teorija yra svari ir stipriais teoriniais argumentais grindžiama sisteminė moralės teorija, kuria bandoma užtikrinti visų visuomenės asmenų galimybę gyventi sąžiningoje visuomenėje. Būtent lygybės elemento įvedimas liberaliojoje tradicijoje leidžia spręsti moralinius klausimus, kurie kyla svarstant apie asmenų teikiamą prioritetą laisvės principams.

Rawlso teisingumo teorijoje iš esmės apjungiamos dviejų moralės filosofijos tradicijų – deontologijos ir socialinio kontrakto idėjos. Visgi, debatai dėl teisingumo prasidėjo

kur kas anksčiau nei XXa. Vienas esminių debatų vystėsi tarp jau minėtos deontologinės ir teleologinės (teleo - tikslas) moralės filosofijos. Vienas iš reikšmingiausių visų laikų filosofų – Aristotelis, plėtodamas vertybių etikos filosofiją, stengėsi apjungti tiek teleologinę, tiek deontologinę etiką. Visgi, moderniojoje filosofijoje takoskyra tarp šių etinių teorijų sustiprėjo. Viena iš ryškiausių teleologinės etikos teorijų – utilitarizmas (utility - nauda ang.), pabrėžė galutinio veiksmo rezultato, kaip veiksmo teisingumo kriterijaus reikšmę. Tai reiškia, jog utilitarizmo teorija siūloma vertinti veiksmo rezultatus arba kitaip, atnešamą naudą. Šią etinę teoriją daugiausiai plėtojo Jeremy Benthamas (1748-1832) ir Johnas Stuartas Millis (1806-1873). Taigi, vadovaujantis utilitarizmo etine teorija teisingas veiksmas yra tas, kuris atneša didžiausią naudą didžiausiam individų skaičiui.

Visiškai priešingą teisingumo sampratą pateikė Imanuelis Kantas (1724-1804) – išplėtojęs deontologinės etikos teoriją. Deontologinė (graik. *deon* – pareiga, privalomumas) filosofija remiasi kategorinio imperatyvo principu. Tai reiškia, jog veiksmo etiškumas priklauso ne nuo jo tikslo ar rezultato, o nuo pačio veiksmo moralumą lemiančių taisyklių. Kantas teigė, jog egzistuoja taisyklės, principai, įpareigojantys elgtis moraliai. Jo suformuotas kiekvieno veiksmo, kaip universalios elgesio maksimos principas, reiškiantis jog kiekvienas veiksmas, kurį atliekame turėtų būti priimtinas pačiam individui, bei galėtų tapti universaliu visiems galiojančiu įstatymu geriausiai atspindi deontologinės etikos esmę. Jo teigimu, egzistuoja kategorinis imperatyvas, reikalaujantis, jog kiekvienas veiksmas kurį atliekame galėtų tapti universalia visuotinai priimta elgesio taisykle ,,aš visada privalau elgtis tik taip, kad galėčiau taip pat norėti, kad mano maksima taptų visuotiniu dėsniu ‘‘[1]. Kantas abejojo, kad veiksmai gali būti laikomi moraliais vien dėl jų rezultato, kadangi įmanoma, jog individai turėdami gerus ketinimus, pasiekia blogų rezultatų, o kartais priešingai – turėdami blogus ketinimus, pasiekia gėrį. Jo teigimu, moralus elgesys įmanomas tik tada, kai žmogus savo valia ir protu priima pareigą elgtis moraliai.

Socialinis kontraktizmas arba visuomenės sutarties teorija taip pat laikoma reikšminga moralės teorija. Ši teorija susiformavo Švietimo epochoje ir ja paaiškinama, kaip ir kodėl valdžia (valstybė) įgyja tam tikras teises formuojant politiką, kuria galimos apriboti tam tikros žmonių teisės ar laisvės. Manoma, jog visuomenė sudaro ,,sutartį‘‘ kuria deleguoja tam

[1] Kantas I., Moralės metafizikos pagrindai, Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija, Vilnius, Mintis, 1974 p 29

tikras teises ir įpareigoja valstybę mainais į saugumą ar tam tikras papildomas funkcijas, kurias įgyja ir gali vykdyti valstybė. Taigi, teisingumas arba tai, kaip turėtų būti, priklauso nuo to, dėl kokių funkcijų sudaromas kolektyvinis susitarimas visuomenėje. Trys žymiausi filosofai, išplėtoję socialinio kontrakto teoriją iki Johno Rawlso buvo J. Locke ir J. J. Rousseu ir jau minėtas I. Kantas. Būtent šiais mąstytojais remiasi Rawlsas plėtodamas teisingumo teoriją[2].

Johno Rawlso teisingumo teorija gali būti laikoma vienu stipriausių ir geriausiai išplėtotu deontologinės moralės teorijos pavyzdžių. Kodėl Rawlso teoriją galima laikyti deontologine? Pirma, Rawlsas plėtoja kantiškąją argumentaciją, sekdamas dviem Kanto kategorinio imperatyvo principais. Antra, pats Rawlsas priešina savo teoriją utilitarizmui. Jo teigimu, pirmoji socialinių institucijų vertybė turėtų būti teisingumas, o ne efektyvumas [3]. Tai nereiškia, kad Rawlsas atmeta pasekmių ar rezultatų svarbą[4] (priešingai, jis teigia, kad pasekmės ir rezultatai yra svarbūs, tačiau tai nereiškia, jog teisinga siekti tik naudos maksimizavimo), tačiau institucijos turi siekti užtikrinti ne maksimalią naudą, o sąžiningumą.

Rawlsas teigia, jog visuomenėje, kuri vadovautųsi teisingumo teorijos siūlomais teisingumo principais kiekvienas individas priimtų šiuos teisingumo principus (priimtų racionaliai suprasdamas, jog tai yra sąžininga), ir žinotų, jog kiekvienas kitas individas taip pat vadovaujasi tais pačiais teisingumo principais (t.y. kiekvienas kitas individas taip pat racionaliai priima šiuos principus). Tai reiškia, jog galioja Kanto kategorinio imperatyvo principas – kiekvienas veiksmas priimtinas ir kiekvienam kitam individui. Kadangi kiekvienas individas gali būti užtikrintas, jog kiekvienas kitas žino ir vadovaujasi tais pačiais teisingumo principais. Tačiau čia Rawlsas „apverčia‘‘ kategorinį imperatyvą ir prieina prie šios išvados iš kitos pusės, nei Kantas. Jeigu remiantis kantiškąja etika, mes prieš atlikdami veiksmą turėtumėm pagalvoti ar jis būtų priimtinas kiekvienam kitam individui, tai tuo tarpu remiantis Rawlso siūlomais principais mes jau iš anksto žinome, kad kiekvienas kitas individas taip pat vadovaujasi šiais principais dėl pačių protingų asmenų sudaryto hipotetinio susitarimo, todėl galime būti tikri, jog veiksmai bus priimtini ir kiekvienam kitam. Taigi, Rawlsas formuodamas teisingumo teoriją siekia pateikti universalius principus, kurie atitiktų ir kategorinio imperatyvo

[2] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 10

[3] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 3

[4] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 26

taisykles. Esminis Rawlso filosofijos klausimas – koks pamatinis teisingas resursų pasiskirstymas visuomenėje.

Taigi, šio skyriaus siekis bus išsiaiškinti, kokiais argumentais pagrindžiama teisingumo, kaip laisvės ir lygybės suderinamumo samprata. Tam reikės išsiaiškinti, kokią metodologinę prieigą taiko ir kaip apskritai teisingumo principus supranta Rawlsas. Todėl pirmiausiai bus siekiama suprasti pirminės pozicijos idėją. Toliau reikia suprasti, kokius konkrečiai teisingumo principus siūlo Rawlsas ir kaip šių principų poreikis pagrindžiamas. Bus siekiama suprasti, kokiais teoriniais argumentais įrodoma, jog taikant Johno Rawlso metodologiją bus pasirinkti būtent Rawlso siūlomi principai. Trečia, kai sutariama dėl metodų, kurie padeda nustatyti, kas yra teisingumas, sutariama ir dėl pačių teisingumo principų, kaip reikėtų šiuos principus įgyvendinti visuomenėje ir kodėl šių principų turėtų laikytis pavieniai asmenys? Tai bus aptariama šio skyriaus pabaigoje.

1.2. Pirminė pozicija – teisingumo principų analizės metodologija

Teisingumo teorijos principus Johnas Rawlsas suformuoja darydamas prielaidą, jog teisingumą galima „atrasti“ sukuriant tinkamas derybines sąlygas, kuriose protingi individai galėtų susiderėti dėl teisingumo principų. Išvados, apie teisingumo principus ir jų formuluotes jis prieina pasitelkdamas hipotetinio minties eksperimento metodą. Rawlsas pasiūlo pirminės pozicijos minties eksperimentą. Taigi, pirminę padėtį galima apibrėžti kaip Johno Rawlso naudojamą metodologinę teisingumo principų analizės prieigą, kuriai taikomas minties eksperimento metodas, šioje padėtyje protingi individai tariasi dėl teisingumo principų. Jis siūlo sukurti tam tikrą hipotetinę pradinę padėtį, kurioje skirtingi laisvi ir protingi asmenys galėtų derėtis dėl pamatinių visuomenės, kurioje jie gyvens, sąlygų. Būtent todėl Rawlsas svarstydamas teisingumo principus ir pasitelkia pirminės padėties analizę, kurioje sukonstruojamas tokių derybų mechanizmas.

Šis minties eksperimentas gali priminti Johno Locke naudojamą natūralios būklės analizę, kurios dėka Locke suformuoja prigimtinių teisių koncepciją. Visgi, Rawlso pirminės padėties metodas skiriasi nuo natūralios būklės pirmiausiai tuo, jog tai yra hipotetinis minties eksperimentas. Tai reiškia, kad Rawlsas konstruodamas teisingumo principų derybų lauką nesiekia sukurti kada nors realiai egzistavusios ar realiai įgyvendinamos situacijos analizės. Jis pirmiausiai siekia sukurti padėtį, kurioje būtų įmanoma turėti sąžiningą derybų dėl teisingumo principų procedūrą. Taip pat, skiriasi ir paties argumento, po kuriuo patenka šių dviejų mąstytojų minties eksperimentai, struktūra arba tiksliau, pirminė prielaida. Locke prigimtinės

būklės analize siekė parodyti, kokias teises individai turi nepaisant to, jog neegzistuoja valstybė t.y. tai, kas priklauso žmonėms dėl jų prigimties. Rawlso minties eksperimento tikslas nėra išsiaiškinti esamą padėtį, o atlikti tam tikrą žmogaus vaizduotės ir proto simuliaciją ir pabandyti nuspėti (numatyti) dėl kokių principų asmenys susitartų pirminėje padėtyje.

Taigi, dėl kokių teisingumo principų bandytų susitarti asmenys, atsidūrę pirminėje padėtyje? Rawlsas išskiria taisykles, kurios turėtų galioti teisingumo principams. Tai reiškia, jog yra pateikiamos formalios taisyklės, kurių laikomasi siekiant sutarti dėl teisingumo sąlygų. Formalios taisyklės, dėl kurių bandytų susitarti pirminėje padėtyje esantys asmenys yra tokios: 1) Šie principai turėtų būti visuotiniai principai. Tai reiškia, jog principai, dėl kurių susitariama turėtų galioti visiems visuomenėje gyvenantiems individams be išimties. Šiuos principus reikėtų pritaikyti juos generalizuojant[5]; 2) Teisingumo principai turėtų būti universalūs. Priimtini ir atitinkantys kiekvieno protingo individo moralines nuostatas, taip užtikrinant jog šiais principais bus vadovaujamasi, naudojamasi ir jų norima laikytis[6]; 3) Teisingumo principai turėtų būti vieši. Tai reiškia, jog galimybę susipažinti su šiais principais turėtų turėti visi asmenys[7]; 4) Šie principai yra privalomi laikytis. Tai reiškia, jog principams, dėl kurių bus susitarta, būtų įgyvendinamas įsakymas įpareigojantis šių principų laikytis [8]; 5) Šie principai būtų baigtiniai. Tai reiškia, jog susitarus dėl principų reikėtų pateikti galutinę šių principų formuluotę, kurios ateityje nebūtų galima keisti[9]; Taigi, Rawlsas pabrėžia, jog turėtų egzistuoti tam tikros bendrinės taisyklės, galiojančios principams, dėl kurių tariamasi. Iš esmės formaliais teisingumo principais, pasiūloma tiesiog sutarti, kaip vyks derybos dėl teisingumo principų ir kokios yra teisingumo principų ribos.

Antra, pirminėje padėtyje turėtų galioti ne tik formalios taisyklės, bet ir tam tikros sąlygos, be kurių teisingumas būtų neįmanomas. Tam, kad būtų galima turėti sąžiningą teisingumo principų svarstymo procedūrą, pirminė padėtis turi atitikti šias teisingumo sąlygas.

---

[5] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 113

[6] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 114

[7] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 115

[8] Ten pat

[9] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 116

Rawlsas teisingumą supranta pirmiausiai per žmonių kooperacijos prizmę[10]. Jo teigimu teisingumui galioja tam tikri dėsniai, kurie leidžia sukurti ir užtikrina aplinką, kurioje žmonių bendradarbiavimas (cooperation) yra įmanomas ir reikalingas. Šios teisingumo sąlygos taikomos ir pirminėje padėtyje. Tai reiškia, kad bandant atlikti šį hipotetinį pirminės padėties minties eksperimentą, būtina „sukurti‘‘ sąlygas, kuriomis asmenys galėtų derėtis tarpusavyje. Taigi, bendrosios teisingumo sąlygos yra tokios: 1) Asmenys pirminėje padėtyje žino, kokios yra teisingumo sąlygos. T.y. žino, kaip ir kodėl pirminėje padėtyje įmanomas ir reikalingas jų bendradarbiavimas[11]; 2) Kiekvienas asmuo, tariantis dėl teisingumo sąlygų, bando ištobulinti savo gėrio koncepciją. Tai reiškia, jog asmenys turėdami savo gėrio koncepciją siekia ją implementuoti, tačiau kartu siekia ir patobulinti, supratus savosios gėrio koncepcijos spragas[12]; 3) Teisingumo koncepciją siekiama suformuoti pasitelkiant protingus ir įtikinamus argumentus[13]; 4) Protingos sąlygos gali būti pritaikomos ir kitoms, ateities kartoms 5) Svarbu pabrėžti, jog Rawlsas nedaro išankstinių apribojančių prielaidų apie pirminėje padėtyje esančių šalių gėrio koncepcijas. Jis pabrėžia, jog kiekvienas asmuo gali turėti savo interesus (ilgalaikius planus), tačiau tai nereiškia, jog šie asmenų planai yra egoistiškai savanaudiški[14] 6) Ir galiausiai, norint užtikrinti, jog pirminėje padėtyje galiotų teisingumo sąlygos, būtina užtikrinti, jog šalys yra tarpusavyje nesuinteresuotos. Tai reiškia, jog nei vienas asmuo derantis dėl teisingumo principų nesieks aukoti savo interesų dėl kitų asmenų, bei tuo pačiu nesieks pakenkti kitiems asmenims dėl savų interesų[15]. Taigi, šios teisingumo sąlygos leidžia užtikrinti asmenų bendradarbiavimą pirminėje pozicijoje.

Sutarus, kokiomis sąlygomis asmenys pirminėje padėtyje derasi dėl teisingumo principų, būtina suprasti ir tai, kokie Rawlso požiūriu yra patys protingi asmenys, kurie derasi dėl šių principų. Jo teigimu racionalus asmuo yra tas, kuris stengsis sekti tokius tikslus (iš kelių alternatyvų pasirinks), kurie leistų įgyvendinti planą leidžiantį patenkinti daugiau asmens norų, negu mažiau. Taip pat pasirinks tokius planus, kurių įgyvendinimo tikimybė yra didesnė, bei

[10] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 109

[11] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 111

[12] Ten pat

[13] Ten pat

[14] Ten pat

[15] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 112

neišgyvena pavydo. Visgi, pirminėje padėtyje protingiems asmenims galioja ir papildoma racionalumo sąlyga, kurią iškelia Rawlsas: kad sistemos pritaikymas asmenims nebūtų vien tik spėjimas, asmenys teiks prioritetą didesnėms socialinėms gėrybėms, negu mažesnėms[16] . Todėl sprendžiant pamatinės visuomenės struktūros ir resursų pasiskirstymo joje principus, galima implementuoti racionalią (protingą) pasirinkimo strategiją ir turėti išreikštas preferencijas.

Toliau, sutarus dėl teisingumo principams galiojančių formalių taisyklių, sąlygų, bei išsiaiškinus, kaip galima charakterizuoti pirminėje padėtyje esančius asmenis, reikia išsiaiškinti dėl ko siekiama susitarti formuojant teisingumo principus. Kaip ir minėjau, Rawlsui teisingumo klausimas pirmiausiai yra pamatinės visuomenės struktūros, susidedančios iš pirminių gėrybių esančių toje struktūroje, paskirstymo klausimas. Taigi, pirminės gėrybės, dėl kurių paskirstymo principų deramasi pirminėje padėtyje, yra šios[17] : 1) Pamatinės teisės ir laisvės 2) Laisvė rinktis ir laisvai judėti (movement) 3) Galios ir prerogatyvos, atsakomybės gaunamos iš valdžios 4) Pajamos ir turtas 5) Socialinis orumas; taigi, pamatinės visuomenės struktūros klausimas suprantamas, kaip šių pamatinių gėrybių paskirstymo visuomenėje klausimas. Pamatinė struktūra ir apibrėžia šias gėrybes.

Visgi, pirminė padėtis leidžia sukurti sąžiningą procedūrą tariantis dėl teisingumo principų, tačiau tam, kad procedūra būtų sąžininga, pirminėje padėtyje yra būtina dar viena sąlyga. Būtina, kad asmenys esantys pirminėje padėtyje, atsidurtų už nežinomybės uždangos (veil of ignorance) – jie turėtų nežinoti, kaip skirtingos alternatyvos paveiktų jų pačių situaciją atsivėrus nežinojimo uždangai, todėl jie būtų įpareigoti įvertinti principus, juos apsvarstant generalizuotai (general consideration). Asmuo, atsidūręs už nežinojimo uždangos svarstydamas teisingumo principus, vertintų juos ne per asmeninės naudos (ar išlošio tikimybės) prizmę, o per bendrą visos visuomenės ir joje galiojančių principų prizmę. Taip yra todėl, kad asmuo galvotų ne apie tai, kaip suformuoti jam asmeniškai naudingus principus, o suformuoti teisingos visuomenės pamatinės struktūros ir resursų paskirstymo joje principus, kurie leistų ir pačiam asmeniui atsidurti maksimaliai gerai sukonstruotoje visuomenėje. Būtent dėl šios priežasties atsidūrus už nežinojimo uždangos teisingumo principus reikėtų apsvarstyti (o gal ir neįmanoma apsvarstyti kitaip?) generalizuotai.

[16] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 126

[17] Rawls J., Justice as fairness. A restatement, Cambridge (Massachusetts); London, The Belknap press of Harvard university press, 2001 p 58

Tačiau svarbu pabrėžti, jog Rawlso nežinojimo uždanga „neuždengia‘‘ visų asmens žinių apie pasaulį. Tam tikros žinios yra būtinos, jog asmuo išvis gebėtų suvokti ir priimti sprendimus apie teisingumo principus. Taigi, ko nežino asmenys už nežinojimo uždangos[18]? 1) Nei vienas asmuo nežino savo būsimos padėties, vietos visuomenėje. Tai yra, asmenys nežino, savo būsimos socialinės padėties ir statuso visuomenėje 2) Asmenys nežino savo natūralios sėkmės sąlygų ar gabumų. Tai reiškia, kad asmenys nežino, kokie bus jų įgimti protiniai gebėjimai, stiprybės ar fizinė jėga, bei išvaizda; 3) Asmenys nežinos, kokia gėrio samprata jiems bus priimtina, bei koks racionalus gyvenimo planas jiems atrodys priimtiniausias. Taip pat nebus žinomos ir psichologinės savybės, kurios tuo pačiu lemia ir asmens polinkį į optimizmą ar pesimizmą, bei polinkį priimti riziką. 4) Ne ką mažiau svarbu pabrėžti, jog nebūtų žinomi ne tik tam tikri faktai apie save, bet ir pačios konkrečios visuomenės, kurioje asmuo gyvens, sąlygos, tokios, kaip: ekonominė, politinė, kultūrinė sistema. Visuomenės išsivystymo lygis ir karta, kuriai asmuo priklausys; taigi, siekiama sukurti modelį, kuriame teisingumo principų pasirinkimą lemtų ne asmeninės naudos siekis ir noras įgyti tam tikrų privilegijų dėl konkrečios sistemos, o noras sukurti ir apgalvoti iš tiesų teisingos visuomenės principus.

Tačiau, kaip ir minėjau, norint jog asmenys gebėtų priimti sprendimus apie teisingumo principus, būtina, jog tam tikri faktai ar teorijos būtų žinomos net ir esant už nežinojimo uždangos. Pirma, asmenys esantys už nežinojimo uždangos žinotų, jog visuomenė yra veikiama teisingumo sąlygų. Tai reiškia, jog asmenys žino, kokios yra kooperacijos/bendradarbiavimo įmanomumo ir reikalingumo sąlygos visuomenėje. Antra, žinomi bendriniai faktai apie žmonių visuomenę. Taip pat asmenys už nežinojimo uždangos suvokia politinius reikalus, ekonomikos teorijos principus, žino faktus apie socialinės organizacijos pamatus, psichologijos pagrindus[19]. Galima teigti, jog už nežinojimo uždangos žinomi visi faktai, kuriuos galima užrašyti knygose kaip teorijas, mokslo žinios, kuriose nėra minimi konkretūs individai. Tai reiškia, jog už nežinojimo uždangos asmenys žino tik bendrinius faktus apie visuomenę.

[18] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 118

[19] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 119

Taigi, pirmiausiai siekiama suprasti, kokius metodus siūlo Johnas Rawlsas svarstydamas teisingumo principų pasirinkimo klausimą. Šiam tikslui jis pasiūlo pirminės pozicijos hipotetinio minties eksperimento idėją. Hipotetinėje pradinėje padėtyje laisvi ir lygūs asmenys derasi dėl pamatinių visuomenės, kurioje jie gyvens, sąlygų, teisingumo principų. Deramasi pagal formalias teisingumo taisykles, teisingumo sąlygas (kurios suprantamos per asmenų kooperaciją). Kokie yra Rawlso pirminėje pozicijoje besiderantys asmenys? Tai protingi ir siekiantys patenkinti daugiau savo norų, negu mažiau, turintys gėrio koncepciją ir siekiantys ją ištobulinti žmonės. Asmenys žino bendrinius faktus apie visuomenę, turi teorinį suvokimą apie politiką, ekonomiką, psichologiją, teisę ir t.t., tačiau nežino savo tikslios vietos šioje visuomenėje - todėl jie pirminės pozicijos derybose nėra veikiami tiesioginių asmeninių interesų ir visus teisingumo principus turi apsvarstyti generalizuotai. Galiausiai, pirminėje pozicijoje deramasi dėl pamatinės visuomenės struktūros sąlygų - kokiais principais vadovaujantis šioje struktūroje bus paskirstomos pirminės gėrybės? Tokio hipotetinio minties eksperimento metodo taikymas Rawlsui leidžia prieiti išvados, jog asmenys pirminėje padėtyje pasirinktų jo siūlomus du teisingumo principus.

1.3. Du teisingumo principai, kaip suderintos laisvės ir lygybės principai.

Teisingumo klausimas pirmiausiai yra klausimas, kaip teisingai turėtumėm paskirstyti resursus visuomenėje. Rawlso teigimu, tik užtikrindami sąžiningą (fair) resursų paskirstymą galime turėti teisingą visuomenės struktūrą. Taigi, Rawlsas teisingumą supranta, kaip sąžiningą resursų paskirstymą visuomenėje. Visgi, koks tas sąžiningas paskirstymas turėtų būti arba tiksliau, kokiais principais užtikrinant teisingumą siūlo vadovautis Rawlsas? Kaip išvis įmanoma patenkinti skirtingų asmenų skirtingus poreikius ir susikertančius interesus nepažeidžiant teisingumo principų?

Rawlsas teigia, jog teisingumo principai, kuriuos asmenys pasirinktų pirminėje padėtyje turėtų būti taikomi ir įgyvendinami socialinių institucijų funkcionuojančių valstybėje. Taigi, kokius principus jo teigimu pasirinktų protingi asmenys pirminėje padėtyje? Du principai, kurie turėtų egzistuoti teisingoje visuomenėje yra šie:

1. „Pirma, kiekvienas asmuo turi turėti lygias teises į plačiausią bendrą lygių pamatinių laisvių sistemą, kuri yra suderinama su panašia (similar) laisvių sistema kiekvienam.

2. Antra, vertės (value) užtikrinimas, bei galimybių paskirstymas turi veikti taip, kad: (a) nelygybė pasitarnautų visų naudai, bei (b) visos pozicijos, pareigos yra atviros ir prieinamos kiekvienam individui.‘‘ [20]

Būtent šie du principai atskleidžia Rawlso siekį suderinti laisvės ir lygybės principus. Pirmasis principas teigia, jog kiekvienas turime turėti teisę į pamatines laisves, tačiau tos laisvės turi būti užtikrinamos visiems lygiu principu: kiekvienas turime turėti tam tikrą pamatinių laisvių visumą, kuri turi būti prieinama ir kiekvienam kitam. Antrasis principas iš esmės teigia, jog resursų paskirstymas turi būti užtikrinamas lygybės principu (kiekvienas turi iš resursų gauti naudą), tačiau nelygybė pateisinama, jeigu ji atneša didesnę naudą kiekvienam individui (galiausiai vėl užtikrina lygybę). Taigi, Rawlsas siūlydamas šiuos du principus suvokė laisvę ir lygybę ne kaip atskirus, tačiau kaip vienas be kito neįmanomus principus – tam, kad siektumėm laisvės, ji turi būti užtikrinama visiems, jeigu siekiame lygybės, turime užtikrinti, kad bus neprarandama pamatinė ir visiems asmenims suderinama laisvė.

Tačiau gal įmanoma teikti prioritetą vienam iš šių principų net ir siekiant balanso tarp laisvės ir lygybės principų? Nors Rawlsas pirmiausiai išskiria plačiausių laisvių užtikrinimo svarbą, tai nereiškia, kad antrasis principas yra mažiau reikšmingas. Šių dviejų principų suderinimą galima paaiškinti suvokiant, jog pirmasis principas turi leksikografinį prioritetą prieš antrąjį principą[21]. Tai reiškia, jog kol nėra įgyvendintas pirmasis principas, antrojo principo tiesiog neįmanoma įgyvendinti. Todėl neužtikrinant, jog kiekvienas asmuo turės teisę į plačiųjų laisvių visumą, nebus įmanoma pasiekti, kad tam tikra nelygybė pasitarnautų visų asmenų naudai. Taip pat, deklaravimas, jog visos pareigybės atviros visiems asmenims, taip pat liks neįgyvendintas. Taigi, leksikografiškai pirmiausiai turi būti užtikrinimas pirmasis principas, kuris gali būti suprantamas, kaip teisinis (t.y. Konstitucinės ir įstatyminės sistemos užtikrinimas laikantis pirmojo principo). Antrojo principo pirmoji dalis gali būti suprantama, kaip ekonominės sistemos funkcionavimo principas, o antroji antrojo principo dalis, kaip socialinis visuomenės veikimo principas. Tačiau, kaip teigia pats Rawlsas, šios formuluotės yra laikinos ir joms reikia platesnio paaiškinimo t.y. jis šias teisingumo

[20] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 53

[21] Rawls J., Justice as fairness. A restatement, Cambridge (Massachusetts); London, The Belknap press of Harvard university press, 2001 p 43

principų formuluotes pasiūlo, kaip pirmines. Joms reikalinga papildoma analizė ir formuluočių tobulinimas.

Taigi, pirmasis teisingumo principas, gali būti pavadintas *prioriteto laisvei taisykle*. Pirminė šio principo formuluotė yra tokia: „kiekvienas asmuo turi turėti lygias teises į plačiausią bendrą lygių pamatinių laisvių sistemą, kuri yra suderinama su panašia (similar) laisvių sistema kiekvienam‘‘[22]. Tai reiškia, jog laisvės, kurios yra užtikrinamos tam tikriems asmenims, turi būti užtikrinama ir kitiems asmenims. Jeigu vienas asmuo gali turėti daugiau laisvių nei visi kiti, būtina užtikrinti, jog šios laisvės suteikimas būtų priimtinas ir kitiems asmenims, o dar svarbiau, kiekvienas kitas asmuo irgi turėtų turėti teisę į šios laisvės įgijimą. Visgi, kaip ir minėjau, prioriteto laisvei taisyklė turi leksikografinį prioritetą prieš antrąjį principą. Tai reiškia, jog jokių visiems asmenims priimtinų ir įmanomų pamatinių laisvių negalima aukoti dėl antrojo principo užtikrinimo. Todėl galima prieiti išvados, jog tam tikros laisvės gali būti apribojamos tik laisvės labui. Rawlsas išskiria du galimus tokios laisvės apribojimo atvejus: Pirma, mažiau siekiama (siauresnė) laisvė turi sustiprinti bendrą laisvių sistemą, kuria dalinasi (turi teisę į) kiekvienas. Tai reiškia, jog tam tikram individui siekiant tam tikros siauresnės laisvės, šią laisvę individui galima suteikti tik tuo atveju, jeigu bus garantuojama bendros laisvių sistemos prieinamos kiekvienam sustiprinimas. Antra, jeigu tokios laisvės suteikimas nesustiprina bendros laisvių sistemos, ši nevienoda (less than equal) laisvė turi būti priimti kiekvienam, kuris turi mažesnę laisvę negu kiti[23]. Tai reiškia, jog didesnę nevienodą laisvę galima suteikti tik tada, kai tokios laisvės suteikimas priimtinas kiekvienam, turinčiam mažiausią laisvių visumą.

Taigi, kokios laisvės įeina į bendrą pamatinių lygių laisvių sistemą? Pirmiausiai laisvės suprantamos, kaip politinės (Konstitucinės/Įstatyminės) laisvės: teisė balsuoti ir būti renkamam, susirinkimo ir žodžio laisvė. Antra, asmens laisvė nuo smurto ir prievartos (įskaitant laisvę būti apsaugotam nuo savavališko arešto (kartu teisė į sąžiningą teismą)). Trečia, teisė turėti privačią nuosavybę. Visgi, svarbu pabrėžti, jog teisė į privačią nuosavybę nėra taikoma pagal *laissez-faire* principo sampratą, kadangi tokia teisė į nuosavybę būtų

[22] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 53

[23] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 220

prieinama tik daliai asmenų visuomenėje[24]. Galiausiai, pirmasis teisingumo principas turi leksikografinį prioritetą o tai reiškia, jog pirmojo principo laisvių negalima atimti siekiant užtikrinti antrą principą.

Antrasis Rawlso siūlomas principas yra neatsiejamas nuo pirmojo. Nors pirmasis principas turi leksikografinį prioritetą prieš antrąjį, neįgyvendinus antrojo principo, pirmasis taip pat negali būti laikomas pilnai įgyvendintu. Antrasis teisingumo principas gali būti įvardijamas, kaip *teisingumo prioriteto prieš efektyvumą ir gerbūvį principas*. Šis principas skamba taip: ekonominė ir socialinė nelygybė turi būti sutvarkyta taip, kad tenkintų šias dvi sąlygas: „a) būtų naudingiausia blogiausioje padėtyje esantiems asmenims. b) priderinta pareigoms ir pozicijoms, kurių gali siekti kiekvienas, sąžiningomis lygių galimybių sąlygomis‘‘[25].

Pirma, „(a) socialinė nelygybė būtų naudingiausia blogiausioje padėtyje esantiems asmenims‘‘ (čia iš karto svarbu dar kartą pabrėžti, jog užtikrinant nelygybės naudos teikimą negalima pažeisti pirmojo teisingumo principo. Tai reiškia, kad net esant galimybei padėti blogiausioje padėtyje esantiems, negalima aukoti tam tikrų pamatinių laisvių tenkančių visiems asmenims). Ši antrojo teisingumo principo sąlyga dar vadinama skirtumo principu (difference principle). Būtent skirtumo principas atskleidžia Rawlso politinės filosofijos kompleksiškumą ir skirtumą tarp teisingumo teorijos ir anksčiau vyravusios utilitarizmo tradicijos. Šio principo dėka Rawlsas tarsi išlygina visus netolygumus ir spragas, kurios kyla pasitelkiant pirmąjį teisingumo principą – prioriteto laisvei taisyklę. Skirtumo principas yra reikšmingas pirmiausiai todėl, jog net užtikrinant vienodą pamatinių laisvių visumą, prieinamą visiems individams, ne visi asmenys šiomis laisvėmis gali pasinaudoti vienodai. Tarkim, skurdą išgyvenantis asmuo nors turi pilną teisę į žodžio laisvę, jis šia laisve pilnai negali disponuoti, nes susiduria su resursų stoka lemiančia tolesnės jo saviraiškos laisvės ribojimą, dėl asmeninio tobulėjimo, pasitikėjimo savimi, galimybių atkreipti į save dėmesį trūkumo. Tuo tarpu fizinę negalią turintis asmuo, gyvenantis visuomenėje, kurioje deklaruojama judėjimo laisvė, šia laisve negali naudotis taip, kaip kiti asmenys, kol nėra užtikrinama tinkama prieiga, leidžianti palengvinti judėjimo ir susisiekimo problemas – suteikiami reikiami resursai. Taigi, skirtumo

[24] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 54

[25] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 53

principas iš esmės užtikrina, jog galimybė naudotis tam tikromis pamatinėmis laisvėmis nebūtų tik deklaracija, o pamatinių laisvių visuma būtų prieinama visiems asmenims.

Antra, ,,(b) ekonominė ir socialinė nelygybė turi būti sutvarkyta taip, kad būtų priderinta su pareigomis ir pozicijoms, kurių gali siekti kiekvienas, sąžiningomis lygių galimybių sąlygomis‘‘. Tai reiškia, jog visi asmenys turi turėti galimybę užimti skirtingas pareigas remiantis sąžiningu lygių galimybių principu, kuriam teikiamas prioritetas prieš ekonominį efektyvumą. Tai yra reikšmingas principas sąžiningumo požiūriu, kadangi įgūdžiai ir talentas, darbštumas iš esmės yra atsitiktinės asmens savybės, todėl teigti, jog vienas ar kitas asmuo nusipelnė (turi teisę į) tam tikros pozicijos, nėra teisinga sąžiningumo požiūriu. Taigi, galutinė antrojo teisingumo principo formuluotė, kurią pateikia Rawlsas skamba taip: ,,antrasis principas turi leksinį prioritetą prieš efektyvumą ir naudos maksimizavimą (tai reiškia, kad kol nėra įgyvendintas antrasis principas, negalime naudoti efektyvumo principo. Efektyvumo principas svarbus tiek, kiek pasitarnauja antrajam principui) a) galimybių nelygybė turi pasitarnauti mažiau galimybių turinčių asmenų labui b) taupymas (rezervo kaupimas) turi palengvinti sunkumus tiems, kurie tuos sunkumus patiria (t.y. patiria sunkumus dėl taupymo)‘‘[26].

Plačiau panagrinėkime argumentus, vedančius prie dviejų teisingumo principų pasirinkimo. Priminsiu, jog pagrindinė teisingumo teorijos prielaida: moraliai pateisinama tai, ką pasirinktų protingi individai sąžiningų teisingumo procedūrų ir derybų dėl pamatinės visuomenės struktūros sąlygomis. Rawlsas teigia, jog būtent dviejų teisingumo principų pasirinkimas yra racionaliausias įmanomas variantas pirminėje pozicijoje. Tačiau pagrindinė problema išlieka įrodymas, jog būtent du teisingumo principai yra racionaliausias pasirinkimas, o ne tarkim, vidutinio naudingumo principas (average utility), kuris taikomas utilitarizmo etikoje. Tam, kad būtų galima numatyti racionaliausią pasirinkimą, būtina mąstyti per žmogaus, esančio už nežinojimo uždangos pasirinkimo galimybes (ir kartu negalimus pasirinkti scenarijus. Arba tiksliau tai, ko neįmanoma numatyti už nežinojimo uždangos). Nėra jokio būdo, kuriuo būtų įmanoma pasirinkti tikimybes arba įmanomus scenarijus, kurie teiktų

[26] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 266

privalumą asmeniui esančiam pirminėje padėtyje. Taip pat neįmanomo numatyti ir pralaimėjimo tikimybių, kurios lemtų tam tikro asmens pralaimėjimą visuomenėje[27].

Taigi, keliamas klausimas ar nėra racionaliausia pasirinkti lygaus paskirstymo principą? Galima iš karto sutarti dėl lygių pamatinių laisvių, kurių, tikėtina, nori visi asmenys visuomenėje. Taip pat, galima sutarti ir dėl lygių galimybių principo. t.y. pirmasis teisingumo principas ir antrojo (b) dalis pagrindžiama per lygaus paskirstymo principą. Tai reiškia, jog lygiai paskirstoma laisvė yra tikėtina susitarimo sąlyga pirminėje padėtyje. Taip pačiai būtų galima prieiti išvados dėl lygaus resursų paskirstymo visuomenėje. Tačiau, pamatinės visuomenės struktūros formavimas nėra baigtinis ir galutinis, todėl būtina atsižvelgti ir į ekonominio efektyvumo bei galimo ekonominio progreso svarbą visuomenėje. Todėl asmenys pirminėje padėtyje turėtų apsvarstyti, kokiomis sąlygomis yra leidžiama ir kartu pateisinama ekonominė nelygybė, vedanti link ekonominio progreso. Kiekvienas asmuo pirminėje padėtyje būtų suinteresuotas, jog nelygybė pasitarnaus jam, tačiau nei vienas nenori atsisakyti savo pamatinių laisvių, kurios įtvirtinamos pirmuoju teisingumo principu. Taip pat, kiekvienas asmuo sutaria, jog nelygybė turėtų pasitarnauti visiems. Taigi, nors galima pradėti nuo lygaus resursų paskirstymo visuomenėje principo, sutariama, jog ekonominis efektyvumas lemiamas nelygybės, kai jis leis pagerinti visų padėtį, gali būti leidžiamas. Tačiau šioje vietoje kai kurie asmenys iš tokios nelygybės galėtų pasipelnyti mažiau, nei kiti, todėl toks principas ,,vetuojamas‘‘[28], jeigu nelygybė nepagerina blogiausioje padėtyje esančių asmenų situacijos. Iš esmės, asmenims nežinant, kokioje situacijoje jie atsidurs ,,atskleidus‘‘ nežinojimo uždangą, priimti dar vieną principą, galintį padidinti jų skirtumą tarp geresnėje padėtyje esančių, net pagerinant ir jų padėtį yra neracionalu. Todėl galiausiai sutariama dėl skirtumo principo.

Būtent pirminėje padėtyje naudojantis maksimino strategija būtų sutarta dėl dviejų teisingumo principų. Ši racionalaus pasirinkimo strategija gali būti laikoma sisteminiu argumentacijos įrankiu bandant derėtis dėl teisingumo principų, todėl maksimino sprendimas šiuo atveju yra socialinis teisingumas. ,,Maksimino taisyklė liepia suskirstyti alternatyvas pagal blogiausius galimus rezultatus. Mes turime pasirinkti alternatyvą, kurios blogiausias rezultatas yra pranašesnis už kitų alternatyvų blogiausius rezultatus‘‘[29]. Todėl galima teigti, jog yra

[27] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 130

[28] Ten pat

[29] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 133

tiesioginė alternatyvų sąsaja tarp maksimino ir dviejų teisingumo principų išlošio tikimybių. Du teisingumo principai, yra tie principai, kuriuos pasirinktų asmuo visuomenės formavimui, kurioje to asmens priešas paskirtų jam vietą. Maksimino taisykle siūloma reitinguoti alternatyvas pagal blogiausią įmanomą rezultatą ir pasirinkti tą variantą, pagal kurį blogiausia iš alternatyvų būtų mažiausiai bloga. Todėl, nors asmenys pirminėje padėtyje nedaro prielaidos, jog jiems vietą parinks piktavališkas oponentas, tačiau asmenys yra priversti pasirinkti strategiją, kuri geriausiai apsaugotų nuo blogiausios įmanomos baigties[30].

Taigi, Rawlsas laikosi pozicijos, jog tik užtikrindami sąžiningą resursų paskirstymą galime turėti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą, todėl galima teigti, jog teisingumą jis supranta, kaip sąžiningą resursų paskirstymą visuomenėje. Kokiais principais vadovaujantis resursų paskirstymas visuomenėje galėtų būti laikomas sąžiningu? Teigiama, jog protingi asmenys pirminėje pozicijoje pasirinktų šiuos du teisingo pirminių gėrybių paskirstymo visuomenėje principus: pirmasis, kurį galima įvardinti, kaip *prioriteto laisvei taisyklę* teigia jog, kiekvienas asmuo turėtų turėti teisę į pamatines laisves, kurios turi būti prieinamos kiekvienam asmeniui. Antrasis *teisingumo prioriteto prieš efektyvumą ir gerbūvį principas* teigiantis, jog socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma vadovaujantis a) Skirtumo principu (nelygybė turi būti tvarkoma blogiausioje padėtyje esančiųjų naudai) ir b) lygių galimybių ir atvirų pozicijų principu. Būtina dar kartą pabrėžti, jog pirmasis principas turi leksikografinį prioritetą prieš antrąjį – tai reiškia jog pamatinių ir visiems prieinamų laisvių negalima aukoti tam, jog būtų įgyvendinamas antrasis principas. Kaip pagrindžiama, jog būtent šie du principai būtų pasirenkami pirminėje pozicijoje? Tam būtina įsivaizduoti žmogaus, besiderančio šioje pozicijoje pasirinkimo galimybes. Kadangi nei vienas asmuo negali numatyti savo tikslios vietos visuomenėje, tikėtina, jog visi sutartų dėl *prioriteto laisvei taisyklės,* bei lygių galimybių ir atvirų pozicijų sąlygos. Skirtumo principo pasirinkimo racionalumas pagrindžiamas per maksimino taisyklę – racionalaus pasirinkimo strategiją, teigiančią, jog neužtikrintumo sąlygomis reikėtų pasirinkti tą alternatyvą, kurios blogiausia baigtis leistų „laimėti‘‘ daugiau, nei kitų alternatyvų blogiausios baigties atveju. Tai reiškia, jog skirtumo principas ir yra ta alternatyva. Taigi, šie du principai parodo, kaip Rawlsas siūlo suderinti laisvės ir lygybės idėjas. Jos teisingumo teorijoje suprantamos ne kaip atskiros, o kaip vientisa sistema užtikrinanti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą. Du teisingumo principai, o ypač skirtumo principas preziumuoja tam tikrus socialinių institucijų bruožus.

[30] Ten pat

1.4. Socialinės institucijos – teisingumo principų įgyvendinimo įrankis.

Institucinę sistemą, kurioje veikia ir yra įgyvendinami du teisingumo principai galima apibrėžti kaip politinį liberalizmą. Šios sistemos legitimumą galima pagrįsti per socialinio kontrakto principą. Valstybėje turi būti įtvirtinti teisingumo principai, kuriuos įgyvendina socialinės institucijos, galinčios veikti dėl joms deleguotos valdžios, įgyjamos visuomeninės sutarties pagrindu. Šių institucijų užduotis pirmiausiai rūpintis pamatinės visuomenės struktūros teisinga sąranga. „Pamatinės struktūros institucijų vaidmuo – garantuoti, kad pamatinės sąlygos, kuriomis veikia individai ir asociacijos būtų sąžiningos‘‘[31]. Tačiau galiausiai, nustojant užtikrinti ir garantuoti teisingumą, visuomenės padėtis nustoja būti teisinga, net esant absoliučiai teisingiems pavieniams individų veiksmams, susitarimams. Tai reiškia, jog rinkos sistema, grindžiama laisvais ir neprievartiniais mainais, negali būti teisinga, jeigu nebuvo užtikrintas sąžiningas pirminis resursų ir pajamų paskirstymas, lemiantis tolesnį visuomenės struktūros formavimą. Taigi, socialinių institucijų užduotis yra atitaisyti nukrypimus nuo pamatinio teisingumo[32]. Todėl, jeigu sutariama dėl lygaus ir sąžiningo pirminio resursų paskirstymo principo, taikant įvairovės ir atvirų galimybių principą, galiausiai socialinių institucijų rolę galima įvardinti, kaip perskirstomąją (taisant rinkos sukuriamus nukrypimus nuo pamatinio teisingumo) – siekiant atstatyti būseną, artimą teisingai pamatinei visuomenės struktūrai.

Taigi, kaip vyksta tokio socialinio kontrakto sudarymas? Kaip asmenys visuomenėje sutaria ir deleguoja teisę socialinėms institucijoms užtikrinti teisingumą? Rawlsas siekdamas pateikti teisingumo sampratą, kurią galima realizuoti per socialinio kontrakto koncepciją, pateikia hipotetinio susitarimo idėją. Mums nereikia galvoti apie tikrą kontraktą, kurį sudaro konkreti visuomenė ar formuojant tam tikrą valdžios formą[33]. Veikiau reikėtų mąstyti apie principus ir susitarimą, kurį lygūs ir laisvi asmenys sudarytų tokių derybų atveju. Taigi, kaip gali būti suprantama tokia visuomenės sutartis ir kokie jos esminiai bruožai?

Pirmas bruožas: sutarties subjektas – pamatinė visuomenės struktūra. Pirminėje padėtyje susirinkę asmenys susirenka tam, jog sudarytų susitarimą ir nuspręstų pamatinių resursų paskirstymo visuomenėje principus. Pamatinė visuomenės struktūra iš esmės reiškia,

[31] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 289
[32] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 291
[33] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 10

jog socialinis kontraktas yra sudaromas tam, jog būtų nusprendžiama, kaip bus skirstomi resursai, reikalingi pamatinėje visuomenės struktūroje. Pirminėje pozicijoje besiderantys laisvi ir lygūs asmenys, galima teigti, simbolizuoja tuos, kurie sudaro šį socialinį kontraktą ir įpareigoja visuomenėje gyvenančius asmenis šio kontrakto laikytis. Antras svarbos šio susitarimo bruožas yra tai, kad Rawlso siūlomas socialinis kontraktas yra hipotetinis, o ne istorinis susitarimas[34]. Tai reiškia, jog tai nėra realiai istoriškai įvykęs ar turintis įvykti susitarimas, tačiau tai reiškia, jog toks hipotetinis susitarimas galimas suvokti asmens proto pagalba. Tačiau tai, jog toks susitarimas niekada realiai neįvyksta nėra problema. Greičiau priešingai – teisingumo, kaip sąžiningumo principų suvokimas yra reikšmingas padedant suprasti universalius (todėl iš ties teisingus) teisingumo principus: ,,pirminės pozicijos idėja išreiškia pastangą atvaizduoti ir suvienyti formalius ir bendrus mūsų moralinio mąstymo elementus ir pateikti patogią ir vaizdžią konstrukciją, padedančią nustatyti, kurie iš galimų pirmųjų teisingumo principų būtų protingiausi‘‘. Todėl, pirminės padėties minties eksperimento pagalba galima suprasti, dėl kokių principų susitartų laisvi ir lygūs asmenys sprendžiantys pamatinės visuomenės struktūros klausimą ir suprasdami, dėl kokių principų šie asmenys hipotetiškai susitartų. Esame įpareigoti laikytis tokių susitarimų, kadangi mūsų protas mus atveda prie šių principų, kaip tikrai teisingų principų, kuriuos mes patys palaikytumėm tokių derybų sąlygomis.

Taigi, socialinės institucijos siekiančios užtikrinti teisingumą visuomenėje ir turinčios asmenų pasitikėjimą (kadangi soc. institucijų gėrio koncepcija sutampa su asmenų gėrio koncepcija), hipotetinės visuomenės sutarties dėka turi įgaliojimus šiam tikslui pasiekti. Tačiau galima kelti klausimą, kodėl asmenys apskritai turi laikytis teisingumo principų ir kaip užtikrinti šių principų laikymosi, bei kartu žinoti (kiekvienam asmeniškai), jog šių principų laikosi ir visi kiti? Pirma, net ir sutariant dėl tam tikrų bendrų politinių teisingumo principų yra religinių, filosofinių ir moralinių doktrinų įvairovė[35]. Tai reiškia, jog politinio liberalizmo sąlygomis nėra būtina taikyti represinių priemonių, jog įgyvendinti teisingumo principus. Tačiau tai yra įmanoma tik jeigu tokia teisingumo samprata yra palaikoma didžiosios piliečių daugumos. Tačiau, kadangi neegzistuoja jokia dominuojanti moralės doktrina, ,,gerai tvarkomos demokratinės visuomenės teisingumo koncepcija turi apsiriboti tuo, ką vadinu politikos sritimi ir šios srities vertybėmis‘‘[36]. Tai reiškia, jog socialinėms institucijoms

[34] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 294
[35] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 88
[36] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 89

įgyvendinant du teisingumo principus, tik politiniame lygyje (nesikišant į kitas sritis) yra ginamas įvairių religinių, filosofinių ir moralinių pažiūrų pliuralizmas.

Tačiau net ir politinė visuomeninė koncepcija, norint ją įgyvendinti, turi būti palaikoma. Kaip įmanomas susitarimas dėl tokio palaikymo visuomenėje? Tam būtina įgyvendinti protingo pliuralizmo sąlygą. „Tai gali reikšti, jog daugelis ir galbūt net dauguma piliečių pripažįsta savo konstitucijoje ir politinėje praktikoje įkūnytus principus ir nemato jokio aiškaus ryšio tarp šių principų ir jų kitų pažiūrų‘‘. Todėl net ir iš pradžių nenorint priimti tokių politinių principų, tačiau kadangi šie principai garantuoja skirtingų asmenų (net ir nesutariančių ir prieštaraujančių) pamatines teises, šie principai galiausiai priimami. Kadangi teisingumo principai gina asmenų laisvę ir lygybę, šie principai galiausiai tampa priimtini net susikertančių susitarimų koncepcijų grupėje[37].

Galiausiai, Rawlsas atmeta libertarizmo ideologijos siūlomą socialinių institucijų ir valstybės sampratą, kadangi valstybė libertarizmo teorijoje suprantama tik kaip gynybinė asociacija, sauganti individo teises[38]. Todėl toks minimalios valstybės mechanizmas iš esmės negali užtikrinti teisingos pamatinės visuomenės struktūros, kadangi vien laisva rinka ir laisvanoriški mainai savaime neužtikrina šio teisingumo: „net jeigu kiekvienas elgsis sąžiningai pagal protingas taisykles, kurias praktiškai įmanoma primesti individams, daugelio atskirų transakcijų visuminis rezultatas galiausiai sugriaus pamatinį teisingumą‘‘[39]. Tai reiškia, jog laisvė savaime gali iškreipti pamatinę visuomenės struktūrą – atitolinti nuo tų principų, kuriuos lygūs ir laisvi asmenys neveikiami tiesioginių asmeninių interesų pasirinktų pirminėje pozicijoje, todėl teisingumo principų įgyvendinimui yra reikalingos socialinės institucijos atliekančios pamatinės visuomenės struktūros korekcijas (ten pat).

Taigi, du teisingumo principus įgyvendinanti socialinių institucijų sistema gali būti laikoma politiniu liberalizmu. Šių socialinių institucijų užduotis yra atstatyti pamatinio teisingumo sąlygų nukrypimus nuo dviejų teisingumo principus. Šių socialinių institucijų legitimumas pagrindžiamas per socialinio kontrakto, suprantamo, kaip hipotetinio susitarimo sudaromo pamatinėje visuomenės struktūroje, idėją. Nors tai nėra niekada realiai įvykęs susitarimas mes esame įpareigoti jo laikytis, kadangi savo pačių protu galime atrasti du teisingumo principus, kaip teisingus principus. Kadangi du teisingumo principai, dėl kurių susitariama pirminėje padėtyje gina asmenų laisvę ir lygybę, šie principai galiausiai tampa

[37] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 200
[38] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 289
[39] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 305

priimtini net susikertančių interesų, idėjų ir vertybių visuomenėje, kadangi šie principai yra priimtini kiekvienam žmogui. Todėl toks susitarimas galiausiai gali tapti ir konstituciniu susitarimu, taip perduodant dviejų teisingumo principų įgyvendinimo įgaliojimus socialinėms institucijoms. Tam reikalinga didesnė, nei minimali (taip, kaip ją supranta libertarai) valstybė, kadangi valstybę suprantant vien kaip individų teisių apsaugos mechanizmą ir ginant vien laisvės principus, galiausiai iškreipiama teisinga pamatinė visuomenės struktūra, kurią būtina atitaisyti socialinių institucijų pagalba.

Apibendrinant, šiame skyriuje buvo siekiama suprasti, kokias argumentais Rawlsas pagrindžia, jog teisingas pamatinis resursų paskirstymas visuomenėje turi būti suderinamas tiek su laisvės, tiek su lygybės principais. Metodologinė prieiga, kurią taiko Rawlsas – pirminės pozicijos hipotetinis minties eksperimentas. Teisingumą jis suprato, kaip tai, dėl ko šioje hipotetinėje pradinėje padėtyje laisvi ir lygūs asmenys susitartų, kaip teisingų pamatinės visuomenės principų. Teisingumo sąlygas Rawlsas suprato, kaip asmenų bendradarbiavimo sąlygas. Šiomis bendradarbiavimo sąlygomis protingi asmenys siekia patenkinti savo pamatinius norus. Asmenys šioje pirminėje padėtyje žino tik bendrinius faktus apie visuomenę, kadangi jų žinias apie tikslią vietą šioje visuomenėje dengia nežinojimo uždanga, todėl asmenys nėra veikiami tiesioginių interesų. Taip pirminėje pozicijoje susitariama dėl pamatinės visuomenės struktūros sąlygų - kokiais principais vadovaujantis šioje struktūroje bus paskirstomos pirminės gėrybės. Sutariama, jog tik užtikrindami sąžiningą resursų paskirstymą galime turėti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą, šis sąžiningas resursų paskirstymas užtikrinamas įgyvendinant du teisingumo principus: prioriteto laisvei taisyklę (užtikrinančią lygių pamatinių laisvių, prieinamų kiekvienam asmeniui suteikimą), bei teisingumo prioriteto prieš efektyvumą ir gerbūvį principą (teigiantis, jog socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma vadovaujantis a) Skirtumo principu (nelygybė turi būti tvarkoma blogiausioje padėtyje esančiųjų naudai) ir b) lygių galimybių ir atvirų pozicijų principu.). Pirmasis teisingumo principas suprantamas, kaip turintis leksikografinį prioritetą prieš antrąjį. Šiuos principus protingi asmenys pasirinktų, kadangi nei vienas asmuo negali numatyti savo tikslios vietos visuomenėje. Toks teisingumo principų pasirinkimo racionalumas pagrindžiamas naudojant maksimino taisyklę, kurią naudojant asmenys pasirinktų skirtumo principą, kaip alternatyvą, kurios blogiausia baigtis leistų gauti daugiau, nei kitų alternatyvų blogiausios baigtys. Kaip reikėtų šiuos principus įgyvendinti visuomenėje ir kodėl šių principų turėtų laikytis pavieniai asmenys? Du teisingumo principai įgyvendinami vadovaujantis politinio liberalizmo institucine sistema. Šios sistemos legitimumas pagrindžiamas socialinio kontrakto

idėja. Kadangi du teisingumo principai gina asmenų laisvę ir lygybę, šiuos principus priima net ir skirtingas (konfliktuojančias) vertybes, gėrio koncepcijas turintys piliečiai, kurie galiausiai sutartų tai įgyvendinti per konstitucinį susitarimą. Siekiant užtikrinti teisingumą visuomenėje, nepakanka užtikrinti asmenų teisių ir laisvių apsaugą, kadangi vien laisvoje visuomenėje iškreipiama teisinga pamatinė visuomenės struktūra, kurią galima atstatyti tik socialinių institucijų pagalba užtikrinant lygybę. Todėl socialinės institucijos, užtikrinančios ir įgyvendinančios du teisingumo principus yra laisvės ir lygybės suderinamumo visuomenėje garantas. Tokia teisingumo ir socialinių institucijų samprata iš esmės atmetamas libertarinis teisingumo supratimas, kadangi libertariniu supratimu atmetamas lygybės poreikis ir manoma, jog teisingumas įmanomas vien tik laisvoje ir individų teises ginančioje visuomenėje.

2. TEISIŲ TEORIJOS ARGUMENTAI ATMETANTYS LAISVĖS IR LYGYBĖS SUDERINAMUMO POREIKĮ

2.1. Prigimtinių teisių ir klasikinio liberalizmo idėjos Roberto Nozicko minimalios valstybės ir teisių sampratoje

„Individai turi teises, ir yra dalykų, kurių jų atžvilgiu negali daryti joks asmuo ar asmenų grupė (nepažeisdama jų teisių)“ [40]. Tokia yra pamatinė Roberto Nozicko minimalios valstybės sampratos prielaida. Tokia prielaida leidžia Nozickui prieiti išvados, jog minimali valstybė yra daugiausiai galių galinti turėti valstybė, nes didesnė valstybė pažeidžia individų teises. Kuo Nozicko teorija aktuali svarstant laisvės ir lygybės suderinamumo klausimą? Pirma, Nozickas valstybę suprato, kaip pamatinių individų teisių apsaugos mechanizmą. Tai reiškia, jog valstybė Nozickui yra pirmiausiai individų laisvės (o ne lygybės) apsaugos įrankis. Antra, Nozickas iš esmės atmeta bet kokio valstybės įsikišimo, kuriuo siekiama žmonių laisvanoriškais mainais sukurto gėrybių pasiskirstymo rezultatą perskirstyti lygybės labui, poreikį. Trečia, Nozickas gali būti laikomas reikšmingiausiu Johno Rawlso teisingumo teorijos kritiku, todėl susipažinus su jo pateikiama kritika ir įvertus, kiek ši kritika yra pagrįsta, bus galima geriau suprasti ir pačio laisvės ir lygybės suderinamumo poreikį.

Nozickas pateikdamas savo minimalios valstybės koncepciją iš esmės pasitelkia Apšvietos epochos mąstytojų Adamo Smitho (1723-1790) ir Johno Locke idėjas. Bandydamas paaiškinti valstybės susiformavimo prielaidas Nozickas pasitelkia Locke naudotą prigimtinės būklės analizę. Būtent šios analizės dėka išskiriama, su kokiomis problemomis individai susidurtų anarchijos situacijoje ir kodėl kyla valstybės suformavimo poreikis. Tačiau valstybę Nozickas suprato ne kaip sąmoningo ir tikslingo individų siekio produktą, o greičiau spontatinės tvarkos rezultatą. Čia Nozickas pasitelkia Adamo Smitho „nematomos rankos“ principą. Šiuo principu iš esmės siekiama paaiškinti procesus, kurie iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kaip sąmoningų centralizuotos jėgos pastangų produktas, tačiau tai yra tiesiog savaime susiformavęs spontaninis rezultatas: „ pasirinkdamas palaikyti savo šalies, o ne užsienio darbinę veiklą, asmuo siekia saugumo tik sau pačiam, ir šiuo atveju, kaip ir daugeliu kitų, vedamas nematomos rankos jis prisideda prie tikslo, kurio nė ženklo nebuvo jo

[40] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 9

ketinimuose‘‘[41]. Tai reiškia, jog Nozickas valstybės atsiradimą suprato, kaip pavienių individų siekio patenkinti savo pavienius poreikius nesąmoningą, tačiau reikalingą produktą (t.y. valstybė nėra pavienių individų pastangų ir idėjų rezultatas). Galiausiai, Nozickas pasitelkia Johno Locke nuosavybės teisių koncepciją suformuodamas savo teisių (vadinsime teisių teorija (ang. entitlement theory), o ne proprietarine (Proprietarinė – property), kaip pateikiama lietuviškame vertime) koncepcijos principus.

Nors Nozickas rėmėsi klasikinio liberalizmo tezėmis, jis kartu pasižymėjo ir savo bendraminčių libertarizmo mąstytojų kritika. Tai reiškia, jog jis siekė pagrįsti minimalios valstybės koncepciją unikaliais ir tik jam būdingais argumentais, kartu atmesdamas jo galva nelogiškas, nors ir sutampančias su jo paties išvadomis, idėjas. Tai geriausiai iliustruoja jo debatai su kitais garsiais libertarais. Savo knygoje „Socratic puzzles‘‘ (1997) jis atmeta objektyvizmo teorijos kūrėjos Ayn Rand argumentus[42], taip pat kvestionuoja ir Austrų ekonomikos mokyklos taikomos metodologijos (kuria taip pat pagrindžiama minimalios valstybės idėja) pagrindus[43]. Nozickas taip pat atmetė ir utilitarizmo etikos idėjas suformuodamas „naudingumo monstro‘‘ idėją. Ja teigiama, jog naudingumo maksimizavimo siekis gali reikšti, jog utilitarizmo etika gali lemti, jog vieno „naudingumo monstro‘‘ naudos gavimas būtų reikšmingesnis, nei didelio skaičiaus kitų individų mažesnės suminės naudos gavimas. Taigi, Nozickas nors ir rėmėsi klasikinio liberalizmo pamatinėmis tezėmis, kartu atmetė kitų liberalų ir libertarų idėjas, siekdamas suformuoti unikalią teoriją.

Visgi, mums reikšmingiausi Nozicko debatai su Johnu Rawlsu. Būtent Nozickas atmeta didesnės nei minimalios valstybės idėją analizuodamas teisingumo teoriją ir paaiškindamas, kodėl šios teorijos pamatinės prielaidos ir argumentai neleidžia prieiti išvados, kad didesnių galių valstybė yra teisinga. Tokia kritika pirmiausiai buvo įdomi tuo, jog kaip ir minėjau Nozickas atmetė net ir savo bendraminčių prielaidas, kurios jam pasirodydavo neįtikinamos. Tai leido atmesti ir iš pirmo žvilgsnio tai pačiai (liberalizmo) tradicijai atstovaujančio Johno Rawlso idėjas. Daugiausiai Rawlso teoriją kritikavo komunitarizmo šalininkai, o liberalių mąstytojų (tokių, kaip Ronaldas Dworkinas (1931-2013)) tarpe ji susilaukė palaikymo. Tačiau Nozickui teisingumo teorija pasirodė neįtikima, kadangi, pirmiausiai ja siekiama „ištaisyti‘‘ individų laisvės rezultatus.

[41] Smith A., Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrimas IV-V knygos, Vilnius, Margi raštai, 2013 p 35

[42] Nozick R., Socratic puzzles, Cambridge (Massachusetts); London, Harvard university press, 1997 p 249

[43] Nozick R., Socratic puzzles, Cambridge (Massachusetts); London, Harvard university press, 1997 p 111

Nozickas savo teisių sampratą formuoja pasitelkdamas tokią analizės struktūrą: pirma, jis pagrindžia, kodėl išvis yra reikalinga valstybė (kokias anarchijos situacijos problemas sprendžia valstybė), paaiškindamas minimalios valstybės (ginančios tik individo teises) jis įrodo, kodėl didesnė, nei minimali valstybė (kuria siekiama užtikrinti lygybės poreikį) nėra moraliai pateisinama. Todėl šiame skyriuje bus siekiama išskirti argumentus, kuriais gali būti atmetamas laisvės ir lygybės suderinamumo poreikis pasitelkiant Roberto Nozicko suformuotą minimalios valstybės ir individų teisių sampratą. Pirmiausiai siekiama suprasti, kokia jo valstybės samprata ir kokiais argumentais jis paaiškina valstybės atsiradimą. Toliau bus bandoma suprasti nuosavybės teisių koncepcijos argumentus. Kuo ji grindžiama ir kodėl laisvė (o ne lygybė) Nozicko požiūriu yra paskirstomojo teisingumo pamatas. Galiausiai, susipažinus su jo valstybės ir teisių samprata, bus siekiama išsiaiškinti, kodėl Nozickas atmetė didesnės, nei minimalios valstybės idėją pasiremdamas nuosavybės teisių samprata ir kodėl jo nuomone lygybė nėra būtina (o tiksliau netgi žalinga) siekiant užtikrinti teisingą gėrybių paskirstymą.

2.2. Natūralios būklės analizė ir minimalios valstybės samprata.

Robertas Nozickas pradeda konstruoti savo teoriją nuo pirminio klausimo „ar apskritai reikalinga valstybė?“ [44]. Būtent šio klausimo dėka jis gali pateikti visiškai kitokią politinės filosofijos sampratą. Jeigu politika, kaip procesas, suprantama kaip valstybės valdymo menas, tuomet pamatinis politinės filosofijos klausimas būtų – kaip teisingai valdyti valstybę. Tačiau klausimas ar apskritai reikalinga valstybė leidžia kelti klausimą, kas yra valstybė ir kodėl ji gali būti reikalinga. Būtent nuo to ir pradeda Nozickas aiškindamas savo *teisių* sampratą. Jeigu prieinama išvados, kad valstybė nėra reikalinga – politinė filosofija ties šiuo klausimu ir baigiasi[45]. Tai gali būti įvardijama, kaip anarchijos būsena. Tačiau pateikiant atsakymą, kodėl reikalinga valstybė, būtent nuo anarchijos būsenos ir būtina atsispirti siekiant suprasti, ką suteikia valstybė. Ko neįmanoma pasiekti anarchijos sąlygomis? Visgi, keliamas ir kitas klausimas ar visi veiksmai iš esmės gali būt pateisinami kuriant valstybę. T.y. ar valstybės atsiradimas savaime reiškia teisingesnės padėties visuomenėje susiformavimą. Taigi, valstybės atsiradimo procesą galima suprasti dvejopai – kaip gedimo procesą vedantį prie didesnio neteisingumo, arba kaip tam tikro individų kooperacijos ir progreso rezultatą, kuris padeda išspręsti anarchijoje susiformuojančias problemas. Nozicko teigimu yra trys galimi būdai

[44] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 19

[45] Ten pat

pateikti politikos srities susiformavimo paaiškinimą: 1) Paaiškinti politikos sritį nepolitiniais terminais 2) Paaiškinti naujai suformuojamais terminais neredukuojamais į kitas sritis arba 3) Politiką suvokti, kaip visiškai atskirą sritį [46].

Todėl valstybės atsiradimo paaiškinimui Nozickas pasitelkia natūralios būklės (state of nature) analizę. Iš esmės tai galima apibrėžti, kaip minties eksperimentą, kuriuo bandoma analizuoti būseną iki valstybės susiformavimo. T.y. kokiomis sąlygomis gyventų ir kaip savo veiklą organizuotų individai be valstybės. Šį metodą pasitelkia jau Johnas Locke. Prigimtinės teisės į gyvybę, laisvę ir nuosavybę Johno Locke prigimtinės teisės teorijoje pagrindžiamos pirmiausiai, kaip pačio individo teisės į save ir jokie žmonių bendri susitarimai pasak Locke šių teisių pažeisti negali. Egzistuoja teisės, kurios žmogui priklauso dėl jo prigimties. Tokia natūralios būklės analizė padeda išsiaiškinti, ką iš tiesų turi žmogus net ir be visuomenės pagalbos. Johnas Locke šia analize parodo, kad žmogus turi tam tikras teises, kurias jam suteikė Dievas, o ne kiti žmonės t.y. teisę į gyvybę, laisvę ir nuosavybę. Visgi, kaip jau minėjau pirmajame skyriuje, šis analizės metodas skiriasi nuo Johno Rawlso taikomo pirminės padėties minties eksperimento. Jeigu pirminės padėties tikslas – atrasti teisingumą (analizuojant hipotetinę situaciją kurioje asmenys susitartų dėl teisingumo sąlygų), tai natūralios būklės analizės funkcija – aiškinamoji. Šios analizės dėka galima suprasti, kokias teises turi žmonės nepaisant to, jog nėra susiformavusi valstybė t.y. suprasti tai, ką žmonėms suteikia ne valstybė.

Todėl natūralios būklės analize siekiama pateikti fundamentalų potencialų valstybės atsiradimo paaiškinimą – siekiama paaiškinti politikos srities susiformavimą nepolitiniais (t.y. kito proceso) terminais[47]. Toliau pateikiamas fundamentalusis valstybės, kaip nematomos rankos aiškinimas. Čia Nozickas laikosi pozicijos, jog Locke klydo manydamas, kad valstybė yra socialinis kontraktas. „Šio pobūdžio aiškinimai pasižymi viena žavinga savybe. Jie parodo, kaip tam tikra visuminė struktūra, kuri, kaip atrodo, galėtų atsirasti tik individų arba grupių sąmoningomis pastangomis, iš tikrųjų atsiranda ir išlieka dėka proceso, kurio jokia prasme „nesiekia‘‘ šio rezultato‘‘ [48]. Čia Nozickas iš esmės remiasi „nematomos

[46] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 22

[47] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 23

[48] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 33

rankos‘‘ idėja, kurią pasiūlė Adamas Smithas. Todėl galima teigti, jog tokiam valstybės atsiradimo paaiškinimui, kokį pateikia Nozickas – pasitelkiami ekonomikos terminai

Kaip iš esmės atrodo Nozicko pateikiamas valstybės atsiradimo aiškinimas? Jis pripažįsta, jog tik išnaudojus visas prigimtinės būklės galimybes, galima pradėti galvoti apie valstybės formavimą. Tai reiškia, jog jeigu egzistuoja problema X, tik išnaudojus visas prigimtinėje būklėje esančias galimybes galima prieiti išvados, jog niekaip kitaip, tik su valstybės pagalba įmanoma išspręsti šią problemą X. Ir valstybė, sukurta kaip problemos X sprendėja (jeigu tai vienintelė problema, kurią galima išspręsti tik valstybės pagalba) gali būti pasitelkiama tik šios (šių) problemos sprendimui. Taigi, su kokiomis problemomis susidurtų individai prigimtinės būklės situacijoje? Nozickas, remdamasis Locke analize ir ją papildydamas išskiria šias natūralios būklės situacijos problemas[49]. Individai yra teisėjai savo pačių bylose. Tai panaikina nešališko teisingumo įgyvendinimo galimybę. Kartu tai lemia, jog susiformuoja nesibaigianti atsakomųjų veiksmų grandinė, kadangi kažkuri pusė galiausiai vis vien yra nepatenkinta tam tikru rezultatu. Todėl joks natūralioje būklėje esantis individualios teisių gynybos metodas patikimai neužbaigia konflikto. Juo labiau, individui gali neužtekti galios ginant savo teises. Todėl pagrindinę natūralios būklės problemą galima apibrėžti, kaip individų teisių apsaugos problemą.

Taigi, kaip su šiomis problemomis būtų įmanoma tvarkytis natūralios būklės sąlygomis? Pirmiausia, individai galėtų burtis į grupes, asociacijas siekdami sustiprinti savo gynybinę galią. Gynybinė asociacija pasižymėtų tuo, jog visi nariai turėtų atsiliepti į vieni kitų prašymus ir esant reikalui būtų pasiruošę ginti savo narius. Tai sukuria keletą kitų problemų: 1) Nepatogumas – asociacijos nariams reikėtų visada būti pasiruošusiems ginti visus asociacijos narius 2) Konfliktas asociacijos viduje – kurią pusę tokiu atveju pasirinktų ginti asociacijos nariai 3) Sankcijų klausimas – kaip užtikrinti, jog bausmė yra nustatoma teisingai? 4) Kelios susikertančios gynybinės asociacijos gali konfliktuoti tarpusavyje, todėl bus siekiama ne užtikrinti teisingumą, o ginti tik savo asociacijos narių interesus. Būtent pastaroji problema lemtų tai, jog laikui bėgant tam tikroje geografinėje teritorijoje iškiltų viena dominuojanti gynybinė asociacija[50], todėl čia galiausiai susiformuoja monopolis. Tai reiškia, jog dėl

[49] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 26

[50] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 32

gynybinių paslaugų specifikos laikui bėgant susiformuotų į minimalią valstybę panašus darinys.

Visgi, gynybinė asociacija (net ir dominuojanti) negali būti laikoma valstybe. Pirmiausiai dėl to, kad ji leidžia asmenims tam tikroje teritorijoje ginti savo teises privačiomis priemonėmis ir nebūtinai atstovauja visus toje teritorijoje esančius individus. T.y. ji gina ne visų piliečių teises, priešingai negu valstybė, kurioje galioja įstatymo viršenybės principai (tai reiškia, jog valstybė turi galios monopolį). Čia išryškėja tikslo, kaip galutinės būklės samprata t.y. valstybė vykdo tik tas savo funkcijas, dėl kurių yra įsteigiamas, sukuriama. Todėl valstybėje individai savaime yra tikslai, ne priemonės [51]. Tačiau kodėl individų teisės neatimamos? Individo negalima aukoti dėl visuomenės gėrio, nes visuomenė yra individai. t.y. paaukodami vieną individą dėl kitų mes tik sakome, jog vienas individas yra moraliai mažiau reikšmingas, nei kitas[52]. Tai reiškia, jog valstybės tikslas yra ginti neatimamas individų teises, kurių jie kitomis priemonėmis apsaugoti negali.

Panagrinėkime valstybės atsiradimo aiškinimą iš prigimtinės būklės. Kaip apskritai gali būti suprantama valstybė? Pirma valstybė skiriasi nuo dominuojančios gynybinės asociacijos turinčios monopolį. Gynybinė asociacija neužtikrins procedūrinio teisingumo, kadangi neabejojama savo procedūrų teisingumu ir neleidžiama priešintis šioms procedūroms, todėl pavieniai individai nebus pajėgūs užsitikrinti teisingumo. Taigi, valstybė iš esmės išsiskiria dviem bruožais: 1) Turi jėgos monopolį tam tikroje teritorijoje 2) Gina visų tos teritorijos individų teises net jeigu tam reikia pasitelkti ,,perskirstymo priemones‘‘. Taigi, kaip Nozickas aiškina tokius bruožus tenkinančios valstybės atsiradimą ,,nematomos rankos‘‘ argumentais? Pirma, reikia pabrėžti, jog ,,valstybė neturi jokių specialių teisių‘‘[53]. Tai reiškia, kad valstybė turi užsiimti tuo, kuo iš esmės gali teisėtai užsiimti kiekvienas individas atskirai (tačiau neturi tam pakankamų galių). Toliau, kuriant gynybines agentūras galiausiai tam tikroje teritorijoje susiformuoja viena gynybinė agentūra pajėgianti iš tiesų užtikrinti teisingumą (atitinkanti du minėtus valstybės bruožus). Todėl valstybė Nozicko teorijoje iš esmės suprantama tik kaip individų teisių apsaugos kompetencijos delegavimas, kitiems individams.

[51] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 45

[52] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 47

[53] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 132

Tačiau, galima kelti klausimą, kodėl valstybė išvis gali taikyti (jeigu gali) tam tikrus apribojimus. Ir koks gali būti apribojimų pagrindas? Tam, kad apribojimas būtų moraliai pateisinamas, juo turi būti apsaugoma kažkas, kas yra moraliai vertinga. Kodėl žmogus gali būti laikomas vertingu ir kaip išvis gali būti nustatoma moralinė vertė? Nozickas pateikia tokių sąsajų su moraliniais apribojimais bruožus: ,,jutimo galia ir savimonė; racionalumas... ; laisva valia; gebėjimas būti moralės subjektu; sielos turėjimas‘‘[54]. Visi šie bruožai nusako vieną bendrą idėją: moralinę vertę turinti būtybė geba formuoti ilgalaikius savo gyvenimo planus. Taigi, tam tikri apribojimai valstybėje pateisinami, arba tiksliau, valstybė sauganti būtybes, galinčias turėti ilgalaikius gyvenimo planus, yra pateisinama. Tačiau tam būtina viena sąlyga. Tam, kad valstybė sauganti individų teises (minimali valstybė) būtų pateisinama, jos transformacija iš ultraminimalios, bei ultraminimalios valstybės transformacija iš anarchijos būsenos turi būti moraliai teisėta: ,,Norėdami parodyti, kad minimali valstybė yra moraliai teisėta, arba kad savaime ji nėra amorali turime parodyti, kad kiekviena iš šių dviejų transformacijų yra moraliai teisėta‘‘. Įrodydamas tai Nozickas iš esmės atmeta anarchistų (anarchokapitalistų) argumentus, jog valstybė savaime yra pažeidžianti individų prigimtines teises.

Taigi, pamatinis politinės filosofijos klausimas Nozickui yra ,,ar apskritai reikalinga valstybė?‘‘. Šio klausimo dėka jis gali paaiškinti valstybės susiformavimo argumentus. Šiuos argumentus jis pateikia remdamasis natūralios būklės analize. Analizuojama, su kokiomis problemomis susidurtų individai anarchijos sąlygomis ir kaip šias problemas bandytų išspręsti. Galiausiai, prieinama idėjos, jog siekdami apsaugoti savo teises individai steigtų gynybines asociacijas kurios, dėl gynybos paslaugų specifikos galiausiai susiformuotų į teritorines monopolijas. Todėl valstybę Nozickas suprato, kaip individų teisių apsaugos struktūrą, pasižyminčią jėgos monopolijos turėjimu tam tikrose teritorijose, bei ginančia visų toje teritorijoje gyvenančių individų teises. Galiausiai, Nozickas atmeta judėjimą link didesnės, nei minimalios valstybės jau dėl minėtos priežasties – tokia transformacija yra moraliai neteisėta. Tai Nozickas įrodo pasitelkdamas teisių sampratos argumentus. Šiuos argumentus ir pasiaiškinsime toliau.

[54] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 63

2.3. Teisių teorijos principai

„Minimali valstybė yra plačiausių galių valstybė, kuri gali būti pateisinama“[55]. Paaiškinus, kaip susiformuoja valstybė ir kokioms funkcijoms atlikti ji skirta, Nozickas teigia, jog minimali valstybė yra vienintelė valstybė, kuri gali funkcionuoti nepažeidžiant individų teisių (prisimenant pirminę Nozicko prielaidą, jog individai turi teises, galima kelti klausimą, kokios tos teisės ir kodėl būtent jos yra svarbios (kaip išvis įmanoma įrodyti, jog individai turi teises?)). Kadangi didesnė nei minimali valstybė grindžiama pirmiausiai būtent perskirstymo reikalingumo argumentais (tai daro ir Rawls), Nozickas atmesdamas valstybės, kaip perskirstytojos funkciją siekia įrodyti, jog ir be valstybės įsikišimo galima turėti visuomenę, kurioje resursai paskirstomi teisingai (tiksliau, valstybė, priešingai, paskirsto resursus neturėdama tam teisių, todėl vykdydama paskirstymą neteisingai).

Kaip teisių samprata gali būti pagrindžiama natūralios būklės analizės dėka? Johnas Locke pabandė tyrinėti žmogaus teises per natūralios būklės prizmę. Tai yra, nagrinėjo ką konkrečiai turi žmogus net ir tada, kai neegzistuoja jokia valdžia. Čia Locke siūlo tokią idėją: žmogus turi nuosavybės teises ne todėl, kad jas gina valdžia, o pats Dievas žmogui suteikė nuosavybės teises. Būtent supratimas, kad yra teisės, kurios suteikiamos ne valdžios, o pats žmogus jas natūraliai įgyja būdamas žmogumi ir yra prigimtinių teisių teorijos pagrindas. Taigi, Nozickas pasiremdamas Locke suformuota prigimtinių teisių koncepcija, pateikia indukcinį paskirstymo teisingumo visuomenėje apibrėžimą. Pateikdamas atvejus, kuriais galima laikyti, jog individas turi teisę į disponuojamą nuosavybę, jis pateikia išvadą, jog visi kiti atvejai, išskyrus atvejus, kuriais individai turi teisę į turimą nuosavybę, yra neteisėti nuosavybės įgijimo būdai. Nozick pateikiama teisių (proprietarinė) teorija formuojama pradedant šiais pamatiniais teiginiais:

1. „Asmuo, kuris įgyja nuosavybę pagal teisingo įgijimo principą, turi teisę į šią nuosavybę
2. Asmuo, kuris įgyja nuosavybę pagal teisingo perdavimo principą iš kito asmens, turinčio teisę į tą nuosavybę, turi teisę į šią nuosavybę.

[55] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 163

3. Niekas neturi teisės į tam tikrą nuosavybę, išskyrus tuos, kurie įgyja (kartotinai) taikant 1 ir 2. ‘‘[56]

Tai reiškia, kad jeigu individas įgyja nuosavybę ne pagal teisingo įgijimo principą arba teisingo perdavimo (mainų, (transfer)) principą, neturi teisės į įgytą nuosavybę.

Pasiaiškinkime, ką kiekvienas iš šių teisių teorijos teiginių reiškia plačiau. Teisingo įgijimo principas gali būti pagrindžiamas Locke darbo vertės teorija, kuria remiasi ir pats Nozickas. Ką iš esmės teigia Locke darbo teorija? Jis aiškina, jog darbas ir nuosavybės ,,ištraukimas'' iš natūralios būklės reiškia privačios nuosavybės atskyrimą nuo tos, kuri yra prieinama visiems. Būtent darbas - paties žmogaus nuosavybės nuosavybė (žmogus turi nuosavybę į savo kūną ir protą, todėl darbas ir fizinė jėga irgi yra jo paties nuosavybė), yra tai, kas padeda ištraukti resursus iš natūralios būklės ir nuo to momento ,,Daiktas, ištrauktas iš bendros gamtos suteiktos būklės ir pakeistas žmogaus darbo, įgyja tai, kas atima iš kitų žmonių jų bendrą teisę į jį''[57]. Darbas yra esminis elementas, kuris nuosavybę paverčia asmens, o ne visos žmonijos. Nozickas siekdamas papildyti teisių teoriją aptaria Locke siūlomą darbo, kaip nuosavybės įgijimo elemento idėją. Vienas iš klausimų – kaip nustatomos to, į ką įdedama darbo, ribos. ,,Jeigu privatus astronautas išvalo aikštelę Marse, tai ar jis įdeda savo darbą į visą planetą (tapdamas jos savininku), į visą neapgyventą pasaulį, ar tik į šį konkretų plotą? Kokio dydžio plotą tokiais savo veiksmais jis teisėtai pasisavina[58]? Taip pat keliamas ir kitas klausimas: kodėl įdedant savo nuosavybę (darbą), į objektą, kuris nepriklauso individui, jis įgyja teisę į tą objektą?

Locke į minėtus klausimus dalinai atsako, išsprendžia kylančiais problemas pateikdamas Išlygą (ang. proviso). Laikomasi principo, jog teisinga iš gamtos pasiimti tiek, kiek reikalinga ir pajėgiama apdirbti, kartu paliekant ir kitiems. ,,Žmogus turi teisę savo darbu įgyti tiek nuosavybės, kiek gali sunaudoti savo gyvenimo reikmėms, kol ji sunyksta. Visa, kas tai viršija, jau nėra jo dalis ir priklauso kitiems'' [59]. Nozickas priima šią išlygą ir atmeta idėją,

[56] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 164

[57] Locke J., Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (antras traktatas apie valdžią), Vilnius, Mintis, 1992 p 32

[58] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 188

[59] Locke J., Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (antras traktatas apie valdžią), Vilnius, Mintis, 1992 p 35

jog ši Išlyga buvo aktuali ir galiojo seniau, tačiau negalioja dabar: „Nepriklausomai nuo to, ar Locke siūloma pasisavinimo teorija gali būti išrutuliota taip, kad susidorotų su visomis jai iškylančiomis problemomis, darau prielaidą, kad bet kurioje teisingo pasisavinimo teorijoje bus numatoma vienokia ar kitokia išlyga, panaši į susilpnintą variantą išlygos, kurią priskyrėme Locke'ui''[60]. Tai reiškia, jog Locke išlyga yra reikalinga siekiant paaiškinti teisingą pirminį nuosavybės įsigijimą. Tačiau, tai nereiškia, jog Išlygos užtikrinimui yra reikalinga didesnė, nei minimali valstybė[61], kadangi valstybė (kaip teisių gynybos mechanizmas) neturi jokios konkrečios progos ištaisyti nuosavybės turėjimo netolygumus (greičiau priešingai, sukuria papildomų problemų).

Antra, aptarkime, kodėl Nozickui svarbus teisingo perdavimo principas? Jis reikšmingas, kadangi tam tikras rezultatas, atsirandantis iš teisingos situacijos, žengiant teisingus žingsnius yra teisingas. Jeigu kiekvienas veiksmas teisingas – vadinasi paskirstymas teisingas. Tai reiškia, jeigu individai mainosi nuosavybe pagal teisingo perdavimo principą, prieš tai patys įgiję nuosavybę pagal šį principą arba teisingo įgijimo principą, visas paskirstomo turto visuomenėje rezultatas yra teisingas. Taip pat tai reiškia, jog nesvarbu, koks individas su kokiu mainosi ir įgyja teisę į nuosavybę, jų įgijimo teisingumas priklauso ne nuo asmens, o nuo veiksmo. Tai reiškia, jeigu mainai X, kuriuos atlieka asmenys A ir B, turintys teisę į disponuojamą nuosavybę yra teisingi, tai mainai X bus teisingi, jeigu juos atliks ir asmenys C, bei D ir t.t. Šiuo požiūriu asmens pirminė padėtis mainuose ir kiti faktoriai nėra reikšmingi ir darantys įtaką mainų veiksmui teisingumo požiūriu. Taigi, mainai, kurių matricų profilis yra vienodas, jeigu teisingi vieni iš mainų, tai teisingi ir kiti mainai.

Svarstydamas teisingo perdavimo principą Nozickas pasitelkia dar vieną minties eksperimentą – Wilto Chamberlaino (Wiltas Chamberlainas – garsus XXa. vid. NBA krepšininkas) pavyzdį. Šio pavyzdžio dėka Nozickas parodo, jog visiškai teisingų pavienių veiksmų dėka galima gauti situaciją, kurioje vienas asmuo gauna daug didesnes pajamas, negu kiti. Tačiau būtent dėl teisingo perdavimo principo – toks rezultatas galiausiai gali būti laikomas teisingu. Šiuo minties eksperimentu tariama, jog WIltas Chamberlainas pasirašo 1 metų kontrakta su viena iš NBA komandų ir kontrakte įrašomas susitarimas, jog nuo kiekvieno parduoto bilieto Chamberlainui atitenka 25 ct. Žiūrovai mėgaujasi Chamberlaino žaidimu, todėl noriai moka bilieto kainą. Galiausiai sezono pabaigoje Chamberlainas tariamai turi 250tūkst.

[60] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 192

[61] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 196

dolerių. Ar toks pajamų pasiskirstymas gali būti laikomas neteisingu? Kiekvieną kartą žiūrovai mokėdami bilieto kainą savo noru Chamberlainui suteikė teisę į 25 ct.[62]. Todėl nėra jokio pagrindo tokį nuosavybės paskirstymo rezultatą laikyti neteisingu, kadangi nėra pažeidžiamas teisingo perdavimo principas (nepaisant to, jog jis generuoja nelygybę).

Trečia, daroma išvada, jog niekas neturi teisės į tam tikrą nuosavybę, išskyrus tuos, kurie įgyja nuosavybę pagal teisingo įgijimo arba teisingo perdavimo principus. Tačiau galima kelti pagrįstą klausimą, ką daryti, jeigu kažkas įgyja nuosavybę nesilaikant šių principų? Todėl reikalinga nuosavybės teisių atkūrimo koncepcija. Nozickas kelia klausimą: „Jeigu praeities neteisingumas įvairiais būdais – išaiškinamais ir neišaiškinamais – lėmė dabartinį nuosavybės pasiskirstymą, tai ar reikėtų ką nors daryti siekiant ištaisyti šį neteisingumą?“[63] Kokiais principais remiantis reikėtų ištaisyti neteisingumą? Siūloma pasiremti istorine informacija, kuria galima nustatyti praeityje padarytus neteisingus veiksmus. Tačiau keliamas ir klausimas: „kiek toli reikėtų grįžti į praeitį, kad apsivalytumėm nuo praeityje įvykdyto neteisingumo?“[64]. Nuosavybės teisių atkūrimo koncepcija, kurią formuoja Nozickas iš esmės siūloma atsižvelgti tik į tuos neteisingumo aspektus, apie kurios turima istorinės informacijos konkrečių neteisingų veiksmų atžvilgiu. Todėl Nozickas laikosi pozicijos, jog praeities neteisingumo ištaisymui nėra būtina didesnių galių valstybė.

Nozickas formuodamas savo teisių teoriją remiasi natūralios būklės analizė, kuria pagrindžiama teisė į nuosavybę. Remdamasis teisės į nuosavybe prielaida Nozickas suformuoja teisingo įgijimo, teisingo perdavimo ir neteisingo įgijimo (visi atvejai, kai nuosavybė įgyjama ne teisingo įgijimo ar teisingo perdavimo principu) principus. Teisingo įgijimo principas grindžiamas Johno Locke darbo teorija, bei Išlyga, kuria sakoma, jog darbu įgyjama tiek nuosavybės, kiek reikalinga ir įmanoma naudoti pačiam individui. Teisingo perdavimo principas reiškia, jog kiekvienas įsigyjantis nuosavybę pagal teisingo įgijimo principą, gali perduoti šią nuosavybę kitiems individams (mainyti). O laisvanoriškų mainų rezultatas, kai mainai vykdomi pagal teisingo perdavimo principą, negali būti laikomas neteisingu. Jeigu kiekvienas veiksmas teisingas, vadinasi turto paskirstymas visuomenėje yra teisingas. Visgi, jeigu nuosavybė tam tikrais atvejais įgyjama ne pagal teisingo įsigijimo ar

[62] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 175

[63] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 166

[64] Ten pat

teisingo perdavimo principus, tokio neteisingumo atstatymas galimas remiantis istorine informacija apie įvykdytą neteisingumo atvejį. Tačiau net ir šiuo atveju Nozickas atmeta didesnės nei minimalios valstybės, kaip galinčios atstatyti neteisingumą, poreikį.

2.4. Rawlso teisingumo teorijos kritika teisių argumentais

Būtent teisių teorijos samprata grindžiama esminė Johno Rawlso teisingumo sampratos kritika. Iš esmės teisių teorijai prieš pastatant Rawlso teisingumo teoriją yra siekiama įrodyti, kodėl didesnė, nei minimali valstybė negali būti pateisinama. Nors Nozickas pripažįsta, jog teisingumo teorija yra subtili, įtaigi ir puikiai išplėtota teorija[65], būtent parodant šios teorijos spragas Nozickas siekia geriau paaiškinti minimalios valstybės koncepciją ir jos moralumą. Visgi, pateikdamas kritinius teisingumo teorijos argumentus Nozickas nemano, jog norint atmesti tam tikrą teoriją, būtina sukurti sisteminę alternatyvą tos teorijos atmetimui t.y. jeigu tam tikra teorija yra klaidinga, tai ji klaidinga dėl jos pačios argumentacijos ir pagrindimo spragų, o ne geresnės alternatyvios teorijos privalumų. Taip pat esminiai Nozicko kritikos elementai yra nukreipiami tik į pamatinius teisingumo teorijos teiginius, kadangi jis atmeta Rawlso siūlomą idėją, jog kritikuojant tam tikras teorijas, jas reikia kritikuoti, kaip visumą (kadangi nėra tobulų teorijų) [66].

Taigi, kokie yra pamatiniai Nozicko kritinių argumentų elementai? Nozickas iš esmės atmeta teiginį, jog teisingumas gali būti atstatytas tik didesnių galių valstybės pagalba[67]. Siekdamas atmesti didesnių galių valstybės moralumo idėją jis nukreipia savo kritiką į šiuos pamatinius teorijos elementus: pirma, siekiama kvestionuoti teisingumo poreikio bendradarbiavimo sąlygomis (cooperation) sampratą. Iš esmės atmetama idėja, jog moralė galioja tik visuomenėje ir bendradarbiavimo sąlygomis. Antra, pateikiamas kritinis pirminės pozicijos minties eksperimento vertinimas. Abejojama asmenų pasirinkimo principais, kuriuos pateikia Rawlsas. Galiausiai atmetama ir skirtumo principo idėja, atmetant deterministinę Rawlso idėją, jog prigimtiniai gebėjimai ir atsitiktinumai moralės požiūriu yra neigiami, todėl turi būti išnaudojami geriausioje padėtyje esančių naudai arba šalinami. Taigi, išsamiau panagrinėkime šiuos kritikos elementus.

[65] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 197

[66] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 244

[67] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 245

Pirmasis Nozicko kritikos elementas teisingumo teorijai - teisingumo, kaip bendradarbiavimo naudos paskirstymo samprata. Rawlsas laikosi pozicijos, jog teisingumo klausimas yra asmenų bendradarbiavimo naudos paskirstymo klausimas. Individai nėra abejingi, kaip ta nauda bus paskirstoma, kadangi visi yra suinteresuoti didesne gėrybių dalimi, negu mažesne. Tuo tarpu Nozickas abejoja, jog teisingumas aktualus tik bendradarbiavimo sąlygomis. Keliamas klausimas, apie kokios naudos paskirstymą kalba Rawlsas? Jeigu tariama, jog individai pasirinkdami bendradarbiauti, gali gauti didesnę naudą, nei atsisakydami tokio bendradarbiavimo[68], tai gali būti suprantama, kaip papildoma bendradarbiavimo nauda. Bendra nauda gali būti suprantama, kaip visas bendradarbiavimo rezultatas (t.y. neskaičiuojant ką individai atskirai gali susikurti nebendradarbiaudami). Kadangi Rawlsas šios skirties nedaro, tai ir yra pirmasis Nozicko kritikos elementas (kadangi jeigu bendradarbiavimo rezultatas tam tikrų asmenų atžvilgiu bus paskirstomas jiems nenaudingai (t.y. jie vieni galėtų susikurti daugiau nei kooperuojantis), jiems šiame bendradarbiavime dalyvauti būtų nenaudinga.

Toliau galima kelti klausimą, kodėl tam tikra teisingumo samprata turi galioti tik bendradarbiavimo atveju. Ar asmenims sukuriant tam tikrą produktą nebendradarbiavimo sąlygomis, tokių resursų paskirstymui teisingo perskirstymo klausimas tampa neaktualus? Tam, jog įrodytų, kad tam tikra teisingumo koncepcija galioja ir nebendradarbiavimo sąlygomis, Nozickas pasitelkia libertarų mąstytojų tarpe populiarų minties eksperimentą – robinzonų pavyzdį[69]. Tariama, jog dešimt atskirose salose gyvenančių robinzonų dirbančių savo atskirose salose, galiausiai kiekvienas iš jų sužino apie kitus devynis. Ar tokiu atveju vienas iš jų galėtų apeliuoti, jog resursai turėtų būti padalinti jo naudai, kadangi pastarasis atsidūrė prastesnėje saloje? Jeigu taip, kokiu pagrindu tai tampa bendradarbiavimo produktu. Jeigu ne, tuomet kokiu pagrindu gali atsirasti bet kokios pretenzijos dėl tam tikrų resursų dalybų? Gal nebendradarbiavimo sąlygomis yra visiškai aišku, kas kam priklauso (kadangi viskas įgyjama savo pastangų dėka)? Čia Nozickas akcentuoja teisių teorijos svarbą paskirstomojo teisingumo atveju – net nebendradarbiavimo sąlygomis individo sukurtą produktą pagrobus kitam individui – toks paskirstymas būtų laikomas neteisingu (dėl teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo principų pažeidimo). Tačiau ar tikrai neįmanoma turėti teisingo paskirstymo bendradarbiavimo sąlygomis pagal teisių teorijos principus? Šiuo klausimu

[68] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 198

[69] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 199

teigiama, jog bendradarbiavimo sąlygomis asmenys tarpusavyje mainydami gėrybes sudaro sutartis, kuriomis iš esmės sutariama dėl bendradarbiavimo rezultato padalinimo[70], todėl toks laisvanoriškų mainų (net ir bendradarbiavimo sąlygomis) susiformavęs paskirstymas yra teisingas. Taigi, šiuo pagrindu ir atmetama paskirstomojo teisingumo problemos (teisių teorijos atžvilgiu) bendradarbiavimo sąlygomis idėja.

Antrasis Nozicko kritikos taikinys - pirminės pozicijos minties eksperimento idėja. Čia susikerta istorinių ir hipotetinių minties eksperimentų idėjos. Kaip jau pateikiau pirmajame skyriuje – Rawlso teorija grindžiama idėja, kad teisingumą galima „atrasti‘‘ sukuriant tinkamas derybines sąlygas, kuriose protingi individai galėtų susiderėti dėl teisingumo principų. Būtent pirminės pozicijos sąlygomis sukuriama tokių derybų rezultatų analizės galimybė. Nozickas šią analizę atmeta, kadangi tokia analizė (ir kartu teisingumo teorija) neduoda jokios istorinės paskirstomojo teisingumo teorijos – t.y. hipotetinė analizė ir lieka tik hipotetine analize, kadangi neapeliuoja į jokias realias dalybas (arba nėra keliamas konkrečių resursų konkrečioje situacijoje paskirstymo klausimas). Svarstant teisingo resursų paskirstymo klausimą ir manant, jog nešališki asmenys gali teisingai padalinti šiuos resursus, tariama jog dalinamas nežinia iš kur atsirandantis socialinis pyragas į kurį nei vienas individas neturi išankstinių teisių[71]. Nozicko teigimu, jeigu gėrybės atsirastų iš niekur, kristų iš dangaus tik pasiekus vienbalsį sutarimą – toks sutarimas vienareikšmiškai būtų pasiektas.

Tačiau tokia pirminės pozicijos derybų idėja negeneruoja jokio istorinio paskirstymo teisingumo principo (kartu ir teisių teorijos principai tokiose derybose neįmanomi), kadangi skirtingi principai pirminėje pozicijoje generuoja tik tam tikrų gėrybių paskirstymą arba tam tikrą to paskirstymo tikimybę [72]. Tai reiškia, jog asmenys pirminėje pozicijoje nesvarsto principinių teisingumo klausimų, o principus renkasi vien pagal tų principų galimą sugeneruoti resursų išlošio tikimybę. Todėl nėra jokių šansų, jog tam tikri istoriniai teisingumo principai (tokie, kaip teisių teorija) pirminėje pozicijoje būtų pasirinkti. Todėl realioje istorinėje situacijoje su Rawlso siūlomais teisingumo principais susiduriančiam individui du teisingumo principai atrodys visiškai nesąžiningi, nors tai iš esmės nieko nereiškia

[70] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 201

[71] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 212

[72] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 215

pirminėje pozicijoje besiderantiems asmenims. Tai reiškia, jog pirminėje pozicijoje įmanoma susitarti dėl tokių teisingumo principų, kurie tiems patiems asmenims atsidūrus realioje visuomenėje atrodytų visiškai neteisingi (kadangi pirminėje pozicijoje renkamasi ne principinio teisingumo, o maksimalios išlošio tikimybės scenarijų).

Trečia, Nozickas skirtumo principą atmeta, kaip neteisingą principą. Priminsiu, jog Rawlso teigimu skirtumo principą asmenys pirminėje pozicijoje pasirinktų, kaip antrą teisingumo principą (suderinamą su pirmuoju teisingumo principu – prioriteto laisvei taisykle). Skirtumo principu teigiama, kad ekonominė ir socialinė nelygybė turi būti sutvarkyta taip, kad būtų naudingiausia blogiausioje padėtyje esantiems asmenims [73]. Ši Rawlso idėja atmetama, kadangi geresnė ar blogesnė padėtis nelemia (neneigia) turimos nuosavybės teisių. Vienų individų potencialus nuosavybės turėjimas nelemia to, kiek geroje padėtyje atsiduria asmenys (arba tiksliau, vienų asmenų padėties pagerėjimas nebūtinai lemia kitų asmenų padėties pablogėjimo). Taip pat, geresnė padėtis neatima pagrindo skųstis padėties neteisingumu: ,,Tezė, kad visų gerovė priklauso nuo visuomeninio bendradarbiavimo, be kurio niekas neturėtų pakankamo gyvenimo, lygiai taip pat gali būti keliama asmens siūlančio kitokį principą, pavyzdžiui tokį, kuris maksimizuoja gabiausiųjų padėtį‘‘[74]. Tai reiškia, jog iš to, kad visuomenės gerovė yra lemiama visuomenino bendradarbiavimo, niekaip nelemia to, kad tokio bendradarbiavimo rezultatas turėtų būti paskirstytas blogiausioje padėtyje esančių asmenų naudai.

Skirtumo principą Nozickas kritikuoja ir dėl kitos priežasties. Jo teigimu, skirtumo principas visas individų teises nustumia į paviršinį lygmenį [75]. ,,Blogiausioje situacijoje esančių žmonių padėties maksimizavimo principas galėtų pareikalauti prievartinio kūno dalių perskirstymo‘‘ [76]. Čia Nozickas kelia klausimą, kodėl, tarkim, vienų asmenų galimybės mėgautis regėjimu atveju, taikant skirtumo principą, neregiai negali reikalauti šių asmenų organų transplantacijos blogesnėje padėtyje esančiųjų naudai? Galiausiai, kokią reikšmę moraliniu požiūriu turi prigimtiniai gebėjimai ir atsitiktinumai? ,,Čia turime Rawlso argumentus, paaiškinančius, kodėl turi būti atmesta prigimtinės laisvės sistema: turto

[73] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 53

[74] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 210

[75] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 220

[76] Ten pat

paskirstymą ji „palieka‘‘ nederamai priklausomą nuo veiksnių, kurie yra visiškai atsitiktiniai moralės požiūriu‘‘[77]. Čia Nozick analizuoja Rawls pateikiamus argumentus prieš tai, ką Nozickas apibrėžtų, kaip teisių sistemos generuojamą rezultatą. Kvestionuojama idėja, jog įgimtų gebėjimų lemiami perskirstymo rezultatai turėtų būti ištaisomi. Galiausiai šiuo aspektu prieinama išvados, jog susiformuojant atsitiktinumų lemiamai nelygybei, neįmanoma pagrįsti tokios nelygybės šalinimo poreikio[78].

Apibendrinant, Roberto Nozicko kritika teisingumo teorijos atžvilgiu remiasi trimis elementais: teisingumo, kaip bendradarbiavimo naudos paskirstymo samprata, kurią Nozickas atmeta teigdamas, jog laisvanoriškų mainų susiformavęs paskirstymas yra teisingas net ir bendradarbiavimo sąlygų atveju, o bendradarbiavimas nei kiek nesudrumsčia galimybės numatyti pavienių individų indelio į tam tikrą bendradarbiavimo produktą. Taip pat atmetama pirminės pozicijos minties eksperimento idėja, kadangi šio minties eksperimento sąlygomis individai pasirinktų ne principinio teisingumo, o maksimalios išlošio tikimybės resursų atžvilgiu scenarijų. Galiausiai atmetamas ir Rawlso siūlomas skirtumo principas, kadangi kvestionuojama idėja, jog bendradarbiavimo rezultatas turėtų būti paskirstytas blogiausioje padėtyje esančių asmenų naudai, bei prieinama išvados, kad atsitiktinių ar įgimtų savybių lemiamas naudos įgijimas neturėtų būti šalinamas. Pateikiant šių trijų teisingumo teorijos elementų kritiką atmetama idėja, jog siekiant užtikrinti teisingumą yra reikalinga didesnių, nei minimalių galių valstybė.

Taigi, remdamasis natūralios būklės analize ir suformuodamas teisių principus Nozickas atmeta didesnės, nei minimalios valstybės poreikį. Pirmiausiai Nozickas pagrindžia, kodėl apskritai reikalinga valstybė, pateikia valstybės susiformavimo argumentus. Analizuojama, su kokiomis problemomis susidurtų individai anarchijos sąlygomis ir kaip su anarchijos situacijos problemomis būtų bandoma tvarkytis. Čia pasitelkiama Johno Locke natūralios būklės analizė. Šios analizės dėka prieinama idėjos, jog siekdami apsaugoti savo teises individai steigtų gynybines asociacijas kurios, dėl gynybos paslaugų specifikos galiausiai susiformuotų į teritorines monopolijas. Todėl Nozicko valstybės sampratą galima apibrėžti, kaip individų teisių apsaugos sistemą, turinčią monopolį tam tikroje teritorijoje ir ginančios visų be išimties savo gyventojų teises. Formuodamas nuosavybės teisių teoriją jis taip pat

[77] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 227

[78] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 241

remiasi natūralios būklės analizė, kuria pagrindžiama teisė į nuosavybę. Suformuojami teisingo nuosavybės įgijimo ir teisingo perdavimo principai, kurie laikomi vieninteliais galimais teisėtais nuosavybės įgijimo būdais. Jeigu nuosavybė paskirstoma remiantis šiais principais – toks gėrybių paskirstymo rezultatas laikomas teisingu. Didesnės, nei minimalios valstybės poreikis gali būti paneigiamas atmetant Rawlso teisingumo teorijos argumentus. Atmetama teisingumo, kaip bendradarbiavimo naudos paskirstymo samprata, pirminės pozicijos minties eksperimento idėja, bei skirtumo principas. Galiausiai prieinama išvados, kad atsitiktinių ar įgimtų savybių lemiamas naudos įgijimas neturėtų būti šalinamas. Minimalios valstybės sampratos, teisių koncepcijos ir kritinių argumentų Rawlso teisingumo teorijos atžvilgiu dėka suformuojami argumentai, leidžiantys atmesti laisvės ir lygybės suderinamumo poreikį siekiant teisingumo, įgyvendinamo per didesnės nei minimalios valstybės turimus įrankius.

3. ARGUMENTŲ UŽ IR PRIEŠ LAISVĖS IR LYGYBĖS SUDERINAMUMĄ ANALIZĖ

3.1. Esminiai susikirtimo taškai siekiant įvertinti laisvės ir lygybės suderinamumo būtinybę

Gali atrodyti, jog svarstant laisvės ir lygybės suderinamumo klausimą teisingumo požiūriu ir bandant palaikyti ar atmesti šiuos principus, susikerta ganėtinai skirtingos argumentacijos tradicijos, metodikos ir pamatiniai principai. Rawlsas savo teoriją, kuria gali būti palaikomas laisvės ir lygybės idėjų suderinamumas, grindžia hipotetinio minties eksperimento generuojamomis išvadomis. Patį teisingumą jis suprato pirmiausiai, kaip žmonių bendradarbiavimo sąlygas, o teisingumo principus formuoti galima tik visiškai atmetant asmeninius interesus. Rawlsas, kaip teisingus pasiūlo du principus: prioriteto laisvei taisyklę ir teisingumo prioriteto prieš gerbūvį principą (susidedantį iš įvairovės ir lygių galimybių principų). Pačios valstybės veiksmų legitimumas pagrindžiamas per hipotetinio susitarimo – socialinio kontrakto idėją, o pati valstybė suprantama, kaip teisingumo principų įgyvendinimo įrankis.

Tuo tarpu Nozickas savo teoriją, kuria laisvės ir lygybės suderinamumas gali būti atmetamas, grindžia natūralios būklės analizės pagrindu. Vertinama, kokias teises individai turi ir be valstybės (anarchijos sąlygomis). Patį teisingumą Nozickas suprato, kaip kiekvieno veiksmo teisingumo vertinimą remiantis teisių principais. Teisių principo pamatas yra teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo principai. Daroma išvada, jog nuosavybę teisėtai įgyti galima tik šiais dviem būdais. Tuo tarpu valstybė (minimali) suprantama, tik kaip individo teisių apsaugos mechanizmas. Didesnių galių valstybės idėja atmetama bandant atmesti jai norimą suteikti resursų perskirstymo funkciją.

Nors abudu mąstytojai palaiko visiškai skirtingas idėjas – šių idėjų pagrindus galima rasti ir Johno Locke politinėje filosofijoje, prigimtinių teisių koncepcijoje ir valstybės sampratoje. Nozickas remiasi Locke siūloma nuosavybės teisių koncepcija, tačiau atmeta valstybės suformavimo per socialinį kontraktą argumentus. Tuo tarpu Rawlsas atmeta nuosavybės teisių koncepciją (taip, kaip ją supranta libertarai), tačiau remiasi būtent socialinio kontrakto idėja, taip pagrįsdamas tam tikrų valstybės funkcijų teisingumą. Kadangi Locke laikomas klasikinio liberalizmo „tėvu“, tai kartu parodo ir Rawlso ir Nozicko priklausymą tai

pačiai (liberaliai) politinei tradicijai. Būtent dėl šios priežasties galimas produktyvus šių dviejų mąstytojų idėjų lyginimas ir analizavimas.

Todėl toliau norint įgyvendinti šio darbo tikslą bus siekiama atlikti kelis esminius žingsnius. Pirma, bus siekiama akcentuoti esminius šių dviejų mąstytojų teorijų susikirtimo taškus (ang. clash points), kurie yra aktualiausi šio darbo temai. Tai nereiškia, jog bus siekiama aptarti absoliučiai visus įmanomus prieštaravimo aspektus, tačiau bus siekiama akcentuoti esminius taškus, kurių pagrindimas leistų iš esmės įrodyti ir pačių teorijų (vienos iš jų) teisingumą. Šiuos susikirtimo taškus būtina išskirti norint turėti produktyvų teorijų lyginimą ir surasti būtent mūsų temai aktualius teorijų aspektus. Antrasis žingsnis bus tam tikrų susikirtimo taškų pagrindimo argumentų konstrukcija. Bus bandoma pateikti pagal panašią argumentacijos struktūrą suformuotus koncentruotus argumentus, grindžiamus pirmuose dviejuose skyriuose atliktu šių teorijų pristatymu. Galiausiai, bus bandoma įvertinti, kuriuos iš šių argumentų vienam ar kitam mąstytojui pavyktų atmesti ir taip galiausiai išskirti abiejų teorijų stiprybes, bei spragas.

Taigi, kokiais pjūviais reikėtų palyginti šias dvi teorijas, siekiant įvertinti jų pagrįstumą? Pirma, reikėtų įvertinti kuri iš dviejų valstybės sampratų yra geriau pagrįsta? Minimalios valstybės, suprantamos, kaip gynybinės asociacijos ar socialinio kontrakto idėja grindžiamos valstybės, vykdančios ir resursų paskirstymo funkciją? Antra, reikia įvertinti ir pačias teisingumo sampratas. Ar teisingumas gali būti suvokiamas tik jį įvertinus visiškai nešališkai, bei lemiamas tam tikrų hipotetinių derybų ar teisingumą galima suprasti, vien kaip individų teisių apsaugą? Trečia, susikerta šių dviejų mąstytojų požiūriai į tam tikros startinės pozicijos neteisingumo įtaką tolesniam teisingumo įgyvendinimui. Ar būtina ištaisyti praeities neteisingumo lemtus resursų pasiskirstymo rezultatus ar pakanka užtikrinti, jog individų teisės nebus pažeidžiamos ateityje?

Taigi, šiame skyriuje bus siekiama palyginti pirmame ir antrame skyriuose aptartų teorijų argumentus, kurių įvertinimas padės išskirti abiejų teorijų stiprybes, bei silpnybes ir taip bus galima suformuoti atsakymą į klausimą ar tikrai norint užtikrinti teisingumą visuomenėje yra būtina suderinti tiek laisvės, tiek lygybės principus. Tai bus pasiekta įvertinus skirtingus argumentus palaikančius vieną ir kitą teoriją šiais esminiais susikirtimo aspektais: požiūriu į valstybės sampratą, požiūriu į teisingumo sampratą ir požiūriu į praeities neteisingumo įtaką ateities teisingumo siekiui.

3.2. Pirmasis susikirtimo taškas – skirtingos valstybės sampratos

Pirmasis aspektas, kurį būtina apsvarstyti - dviejų šiame darbe aptariamų susikertančių teorijų pateikiama valstybės samprata - politinio liberalizmo ir minimalios valstybės koncepcijos. Šiose teorijose susikerta tiek valstybės tikslo samprata, tiek valstybės veiksmų ribų suvokimas. Kuo šių dviejų skirtingų valstybės sampratų analizė reikšminga svarstant laisvės ir lygybės suderinamumo klausimą (t.y. kaip šis susikirtimo taškas padės pasiekti mūsų darbo tikslą)? Įrodžius vienos iš pateiktų valstybės koncepcijų sampratą, kaip teisingą galima suprasti, kokia valstybės rolė gali būti tinkama siekiant užtikrinti teisingumą. Kaip valstybės politika galima pasiekti ir įgyvendinti teisingumą? Ar tam užtenka vien užtikrinti asmenų teises, laisvę (taip, kaip tai suprato Nozickas) ar būtina vykdyti ir paskirstomojo teisingumo funkcijas, užtikrinant lygybę (taip, kaip tai suprato Rawlsas)?

Pirmiausiai pabandysime suformuoti argumentus už Nozicko siūlomą minimalios valstybės koncepciją. Kokius pamatinius teiginius galima išskirti minimalios valstybės sampratos pagrindimui? Ši valstybės samprata grindžiama teiginiu, jog valstybė turi įgyvendinti tik tai, ko individai negalėtų pasiekti ir įvykdyti anarchijos sąlygomis (be valstybės). Anarchijos sąlygomis individai negali tinkamai vykdyti savo teisių apsaugos [79]. Tokia yra vienintelė valstybės funkcija, kadangi valstybė būtent tam ir buvo sukurta. Tuo tarpu didesnė, nei minimali valstybė pati pažeistų individų teises, kadangi valstybė nebuvo sukurta perskirstymo funkcijų vykdymui.

Tuo tarpu Rawlso valstybės koncepcija skiriasi nuo minimalios valstybės sampratos, kadangi jo teigimu valstybė turi vykdyti funkcijas, jai paskirtas per socialinį kontraktą. Socialinis kontraktas – tai hipotetinis laisvų ir lygių asmenų susitarimas, kurį galime suvokti pirminės pozicijos minties eksperimento pagalba. Valstybė, kaip socialinių institucijų visuma įgyvendina du teisingumo principus, kurie reikalauja ir perskirstymo funkcijos vykdymo, kuria užtikrinamas teisingos pamatinės visuomenės struktūros nuolatinis atstatymas. Iš esmės teigiama, jog reikalingas nuolatinis valstybės vykdomas perskirstymas, taip nenutolstant nuo dviejų teisingumo principų, kurių įgyvendinimas užtikrinamas per socialinį kontraktą. Tokia institucinė sistema apibrėžiama, kaip politinis liberalizmas.

[79] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 26

Taigi, kaip atrodytų išsamūs ir gerai suformuoti argumentai už minimalios valstybės koncepciją? Pirmasis Nozicko argumentas gali būti formuojamas taip: valstybė buvo suformuota tam, jog būtų saugomos individų teisės, kurių jie negalėtų apsaugo anarchijos sąlygomis. Apie kokias individų teises kalbama ir kodėl jos negalėtų būti apsaugomos be valstybės? Anarchijos sąlygomis individai patys vykdytų teisingumą, todėl jis būtų šališkas, taip sukuriant nesibaigiančią atsakomųjų veiksmų grandinę. Galiausiai, ne visi individai galėtų apginti savo teises dėl nepakankamos gynybinės galios[80]. Kaip galima įrodyti šio argumento teisingumą? Tam būtina suprasti, kaip asmenys elgtųsi anarchijos sąlygomis. Todėl šiam tikslui galima pasitelkti natūralios būklės analizę. Taigi, kaip individai bandytų apginti savo teises? Iš pradžių būtų buriamasi į gynybines asociacijas, kurios galiausiai dėl gynybinių paslaugų specifikos susiformuotų į teritorines monopolijas ginančias visų tos teritorijos asmenų teises[81]. Taigi, ką lemia tai, jog valstybė buvo suformuota individų teisių apsaugai? Jeigu valstybė atsirado, jog gintų asmenų prigimtines teises, tai ji ir turi ginti tik asmenų prigimtines teises, kadangi visos kitos žmonių veiklos galėtų būti vykdomos ir anarchijos sąlygomis. Taip glaustai ir struktūruotai galima pateikti pirmąjį Nozicko argumentą už minimalią valstybę.

Pereikime prie antrojo Nozicko argumento. Jis galėtų skambėti maždaug taip: didesnių, nei minimalių galių valstybė iš esmės pažeidžia individo teises, kurių apsaugai valstybė ir buvo sukurta. Kodėl laikomasi tokios pozicijos? Perskirstymas remiantis teisių koncepcija yra teisėtas tik jeigu turima teisė į perskirstomą nuosavybę, kuri gali būti įgyjama teisingo (pirminio) įgijimo ir teisingo perdavimo (mainų) būdais[82]. Tai reiškia, jog valstybė gali skirstyti tik tą nuosavybę, kurią įgyja pirminio įsigijimo principu arba mainų būdu. Pavyzdžiui, mainų būdu valstybė teikia gynybos paslaugą, kurios jokiomis kitomis sąlygomis individai negautų, todėl ji gali reikalauti mokesčio (mainų) už šią paslaugą. Todėl toks nuosavybės perskirstymas, vykdomas siekiant užtikrinti gynybos paslaugas gali būti laikomas teisingu. Ką lemia tai, jog valstybė vykdo didesnes, nei gynybines funkcijas? Taip valstybė, kurios tikslas yra gynybos paslaugų teikimas, vykdydama perskirstymą už paslaugas, kurios nėra valstybės tikslas pažeidžia individų teises, nes mainai tampa prievartiniais. Skirstoma tai, į ką valstybė neturi teisės ir siekia įgyvendinti paslaugas, kurias individai gali gauti ir be valstybės.

[80] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 26

[81] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 32

[82] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 164

Toliau būtina suprasti, kokiais argumentais Johnas Rawlsas pagrindžia didesnės, nei minimalios valstybės koncepcijos reikalingumą. Jo argumentai galėtų atrodyti taip: valstybė gali būti suprantama, kaip socialinis kontraktas[83]. Kodėl asmenys susitartų dėl didesnės, nei minimalios valstybės? Didesnė nei minimali valstybė, pasitelkdama socialines institucijas, kurių visuma gali būti suprantama, kaip politinis liberalizmas leidžia įgyvendinti susikertančių vertybių, pažiūrų, įsitikimų pliuralizmą, taip užtikrinant jog bus išvengiama konfliktų visuomenėje. Kodėl tai svarbu? Tik taip gali funkcionuoti teisės viršenybės principai. Pirmiausiai, norint visuomenėje užtikrinti tinkamas bendradarbiavimo sąlygas reikia sukurti institucinę sistemą, kurios dėka galėtų bendradarbiauti net skirtingas pažiūras, vertybes, įsitikimus turintys asmenys[84]. Tai galima pasiekti per konstitucinius susitarimus, kadangi kiekvienas asmuo suinteresuotas, jog būtų ginama jo laisvė ir taip pasiekti pažiūrų ir vertybių pliuralizmą. Kodėl tokia institucinė sistema reikalinga? Tai galima suprasti mąstant per pirminėje pozicijoje esančio asmens perspektyvą. Tai reiškia, jog valstybei deleguojama didesnė konstitucinė funkcija, nei tik individo prigimtinių teisių apsauga.

Antrasis Rawlso argumentas gali būti grindžiamas paskirstomojo teisingumo poreikio argumentu. Reikalinga platesnes funkcijas, nei minimalioje valstybėje apimanti institucinė sistema, kadangi be veikiančios institucinės perskirstymo funkcijos neįmanoma atstatyti teisingos pamatinės visuomenės struktūros[85]. Ši funkcija reikalinga todėl, kad pavienių laisvų mainų sąlygomis funkcionuojančios transakcijos galiausiai iškreipia pamatinę visuomenės struktūrą. Asmenys pirminėje padėtyje susitartų, jog didžiausias naudos kiekis iš nelygybės tektų blogiausioje padėtyje esantiems asmenims, todėl teisinga pamatinė visuomenės struktūra ir turėtų būti grindžiama atsižvelgiant į šį principą. Kodėl to neįmanoma pasiekti vien tik užtikrinant asmenų laisvės apsaugą? Laisvų mainų atveju neatsižvelgiama ar mainais sukuriama nelygybė pasitarnauja esantiems blogiausioje padėtyje, kadangi asmenys vadovaujasi tiesioginiais asmeniniais interesais, o ne dviem teisingumo principais, dėl kurių būtų susitariama pirminėje padėtyje. Todėl be valstybės užtikrinamos paskirstymo funkcijos

[83] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 294

[84] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 89

[85] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 305

neįmanoma atstatyti sugriautos pamatinės visuomenės struktūros, kuri gali būti iškreipiama laisvosios rinkos sąlygomis.

Taigi, taip glaustai galėtų atrodyti du argumentai už ir du argumentai prieš minimalią valstybę. Toliau reikėtų pabandyti įvertinti, kurie iš šių argumentų yra geriau pagrindžiami ir kuriuos iš jų patys mąstytojai (tiek Rawlsas, tiek Nozickas) sugeba atmesti. Pirma, reikėtų akcentuoti, jog pirmasis Nozicko argumentas bandomas paneigti įrodant, jog būtina teisės viršenybės sampratos kilmė, o tuo tarpu minimalios valstybės koncepcija sulygina valstybę su bet kokia privačia asociacija[86]. Tuo tarpu socialinio kontrakto koncepcija pateikia visuomenei galiojančią teisės viršenybės koncepciją. Tai įrodoma ir pirmuoju šiame skyriuje sukonstruotu Rawlso argumentu. Todėl valstybė, suprantama tik kaip gynybos asociacija nepateikia įstatymų viršenybės principo: „niekas negali būti verčiamas sudaryti tokio sandorio ir kiekvienas visada turi galimybę tapti nepriklausomu...“[87]. Taip siekiama įrodyti, jog toks valstybės atsiradimo aiškinimas neįrodo teisės viršenybės principų atsiradimo.

Tačiau, tuo pačiu gali būti bandomas paneigti ir socialinio kontrakto konceptas, bei pirmasis Rawlso argumentas. Jis gali būti paneigiamas, įrodant, kad toks valstybės susiformavimas (kaip gynybinės asociacijos) gali būti pagrindžiamas istorine koncepcija. Nozickas iš esmės teigdamas jog gynybinės asociacijos konkuravo tarpusavyje, kol galiausiai susiformavo du valstybės bruožai (teritorinė monopolija ir visų tos teritorijos gyventojų teisių apsauga), neatmeta, jog valstybės, kaip paslaugos tiekėjos ir toliau konkuruoja. Jeigu individas persikelia gyventi į kitą teritoriją – naudodamasis toje teritorijoje dominuojančios gynybos asociacijos (valstybės) paslaugomis jis iš esmės priima tos valstybės įstatymus ir taip priima toje teritorijoje galiojančius teisės viršenybės principus. Taip galima įrodyti, jog teisės viršenybės principai galioja ir minimalioje valstybėje.

Tačiau gali būti paneigiamas ir antrasis Rawlso argumentas, kuriuo teigiama, kad be veikiančios institucinės perskirstymo funkcijos neįmanoma atstatyti teisingos pamatinės visuomenės struktūros, kuri neišvengiamai sugriaunama laisvų mainų sąlygomis. Šis argumentas paneigiamas būtent teisių teorijos principais įrodant, jog žmonių kooperacija įmanoma tik laikantis susitarimų, todėl būtina užtikrinti kontraktų laikymąsi (tai ir yra esminė

[86] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 289

[87] Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002 p 288

minimalios valstybės funkcija). Būtent tokiomis sąlygomis galima turėti teisingą resursų pasiskirstymą.

Svarstant šiuos argumentus reikalingi dar keli komentarai. Pirma, būtent susikertančios teisingumo sampratos lemia ir tai, jog nesutariama dėl valstybės sampratos, bei funkcijų. Jeigu valstybė suprantama, kaip socialinis kontraktas, kodėl asmuo gali susitarti už kitus. Ar turime teisę susitarti už kitus individus? Taip, Rawlsas socialinį kontraktą supranta, kaip hipotetinį susitarimą, tačiau klausimas, kodėl mes esame įpareigoti laikyti susitarimų, kurių patys nesudarėme – išlieka. Tačiau tie patys klausimai aktualūs net ir minimalios valstybės koncepcijos atžvilgiu – kodėl valstybės funkcijos negali keistis, jeigu valstybė yra vien paslaugos tiekėja. Gal būtent istoriškai taip ir vyko, jog valstybei, kaip geriausias paslaugas siūlančiai „įmonei‘‘ buvo deleguojama vis daugiau galių. Ar toks didesnių galių valstybės susiformavimas taip pat negali būti laikomas spontaninės tvarkos rezultatu? Galiausiai, kaip matome, vien bandant paaiškinti, kas yra valstybė, neįmanoma prieiti konkrečios išvados dėl jos vykdomų funkcijų reikalingumo. Tam reikia apsvarstyti ir pačias teisingumo koncepcijas.

Taigi, apibendrinant pirmuosius suformuotus argumentus galima teigti, jog be tolesnių teisingumo koncepcijų valstybės sampratos savaime negali būti pagrindžiamos. Todėl skirtingos valstybės sampratos tik dar kartą išryškina ir pamatinius teisingumo sampratų skirtumus. Tiek valstybės, kaip individo teisių gynėjos ir didesnių galių valstybės, kaip pažeidžiančios individų teises argumentai, tiek valstybės, įgyvendinančios socialinį kontraktą ar atstatančios sugriautą teisingą pamatinę visuomenės struktūrą argumentai remiasi skirtingomis teisingumo koncepcijomis. Lieka neatsakyta į klausimą, kas iš tiesų yra teisingumas. Todėl toliau pereinama prie kitų argumentų analizės, kuriais pagrindžiamos Rawlso ir Nozicko (susikertančios) teisingumo sampratos.

3.3. Susikertančių teisingumo sampratų argumentai.

Taigi, antrasis susikirtimo taškas, kurį reikėtų išanalizuoti – pati teisingumo samprata. Kaip gali būti suprantamas teisingumas? Ar tikrai teisingumas yra tai, dėl ko būtų susitariama tam tikroje hipotetinėje situacijoje? Kuo šis klausimas reikšmingas šiame darbe? Jeigu teisingumas gali būti suprantamas kaip tai, dėl ko būtų susitariama neveikiant asmeninimas interesams, tuomet vienintelė išliekanti užduotis – išsiaiškinti ar asmenys tokiu atveju susitartų dėl laisvės ir lygybės suderinamumo principų. Tačiau jeigu teisingumas negali

būti suprantamas būtent taip, tuomet reikia ieškoti kito principo, kuris geriausiai pateikia tam tikrą teisingumo koncepciją ir kartu pateikia laisvės ir lygybės principų vertinimą.

Kokią teisingumo sampratą palaiko Rawlsas? Jis laikosi pozicijos, jog suprasti, kas yra teisingumas įmanoma tik esant visiškai nešališkam ir neturint tiesioginių asmeninių interesų vienaip ar kitaip interpretuoti teisingumą, kadangi kitu atveju gali būti palankiau vertinami ne objektyviai teisingi, o asmeniškai palankūs principai. Todėl svarstydami teisingumo principus turime suprasti, ką pasirinktų asmenys, neveikiami tiesioginių asmeninių interesų, tačiau turintys tikslą gyventi teisingoje visuomenėje. Todėl šiam tikslui pasirinktas pirminės padėties minties eksperimentas, papildytas „nežinojimo uždangos‘‘ sąlyga ir leidžia suvokti, kokie principai yra teisingi.

Tuo tarpu Nozicko pozicija yra visiškai skirtinga, kadangi jo teigimu, teisingumo suvokimui būtinos faktinės istorinės žinios apie resursų pasiskirstymą visuomenėje ir nuosavybės teises ir be šių žinių neįmanoma numatyti, kas yra teisinga, o kas ne. Būtent nuosavybės teise į tai, dėl ko kyla ginčas ir gali būti pagrindžiamas teisingumo, kaip tam tikro rezultato, kurio siekiame, samprata. Tai reiškia, jog sakydami kad turi būti vienaip ar kitaip, mes turime atsižvelgti į prieš tai buvusius faktus, lemiančius vienos ar kitos situacijos teisingumą ar neteisingumą.

Pirmasis Rawlso argumentas už nešališko teisingumo sampratą gali būti suformuotas štai taip: tam, kad asmenys galėtų suprasti iš tiesų teisingus principus, jie turi nežinoti, kaip tam tikros alternatyvos, kurioms įtaką padaro teisingumo principų pasirinkimas, paveiks pačius asmenis tiesiogiai [88]. Taip yra todėl, kad tam tikrų teiginių ar argumentų patvirtinimo šališkumas veikia taip, jog dažniausiai esame linkę priimti tai, kas yra asmeniškai palanku konkrečioje situacijoje, sutampa su išankstinėmis nuostatomis ar vertybiniais įsitikinimais. Todėl būtina, jog svarstant teisingumo principus būtų nežinoma, ką iš pasirinktų teisingumo principų tiesiogiai gaus pats asmuo, svarstantis šiuos principus. Kodėl tam tikros informacijos žinojimas apie turimų nuostatų įtaką yra reikšmingas? Tarkim, jeigu asmuo žino savo vietą visuomenėje, jam palankiau yra jog galiotų įstatymai palankūs jam ir priešingai, atmetami nepalankūs principai, tačiau jie vertinami, kaip neteisingi, vien dėl to, jog žinoma konkreti baigtis ir įtaka. Pavyzdžiui, jeigu žinoma, jog asmuo svarstantis teisingumo principus,

[88] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 118

yra turtingas, daug palankiau vertinamos bus mokesčių lengvatos nuo tam tikro pajamų dydžio ir t.t. Taigi, norint suvokti, kas yra tikrai teisinga visuomenė, mes turime uždengti savo turimą informaciją apie save pačius ,,nežinojimo uždanga‘‘ ir apsvarstyti pačius principus, o ne jų nešamą asmeninę naudą.

Antrasis argumentas, sustiprinantis teisingumo, kaip nešališkumo sampratą gali būti formuojamas maždaug taip: teisingus principus galime įvertinti mąstydami per blogiausioje situacijoje tam tikros alternatyvos atveju atsiduriančio asmens prizmę. Kodėl būtent taip? Tai, dėl ko būtų susitariama ,,nežinojimo uždangos‘‘ sąlygomis, galima suprasti įvertinus skirtingas alternatyvas iš pirminėje padėtyje esančio asmens perspektyvos. Tam reikia visus principus apsvarstyti generalizuotai – suprasti, kaip skirtingos alternatyvos paveiktų vienus ar kitus asmenis. Norint racionaliai įvertinti skirtingas alternatyvas – protingiausia pasirinkti maksimino strategiją [89], kadangi jos dėka maksimizuojama mažiausio išlošio nauda. Kodėl vadovautis šia strategija yra racionalu? Kadangi už ,, nežinojimo uždangos‘‘ nežinoma konkrečių pasirinkimų tiesioginė įtaka, nežinojimo sąlygomis vadovaujantis maksimino strategija apsidraudžiama, jog net pati blogiausia įmanoma baigtis nebus tokia bloga, kaip kitais atvejais. Taigi, būtent todėl taip mąstant įmanoma pasirinkti principus, kurių dėka mes bet kuriuo atveju gyventumėme teisingoje visuomenėje, net jeigu mums vietą visuomenėje parinktų mūsų priešas. Taip gali būti formuojamas argumentas, įrodantis racionalaus pasirinkimo galimybę net nežinant tiesioginės informacijos apie pasirenkamų alternatyvų tiesioginę įtaką pačiam besirenkančiam asmeniui.

Kaip galima suformuoti Nozicko argumentus, atmetančius šią idėją? Pirma, neįmanoma pasirinkti teisingų principų nežinant tam tikros informacijos apie save ir visuomenę, kuriai šiuos principus siekiama nustatyti [90]. Tam tikra istorinė faktinė informacija yra reikšminga, kadangi individai nieko nežinantys apie visuomenę, kurios principus jie turi nustatyti yra nesuinteresuoti parinkti teisingų principų individualių, konkrečių situacijų ir veiksmų atveju. Taip yra todėl, kad neturint istorinių duomenų ir nežinant savo vietos svarstomi ne teisingumo principai, o resursų išlošio tikimybės principai, kurie nebūtinai yra teisingi[91].

[89] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 133

[90] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 212

[91] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 215

Todėl parenkami principai, kurie maksimizuoja individų turimus resursus, taip paskirstant maždaug po lygiai (nes taip yra didesnė tikimybė atsidurti padėtyje asmens, turinčio resursų), nors neatsižvelgiama į istorinę informaciją (ar tas žmogus nusipelnė šių resursų). Taigi, neturint faktinės istorinės informacijos neįmanoma nustatyti, kokie principai turėtų galioti konkrečioje situacijoje, todėl už „nežinojimo uždangos‘‘ net neapsvarstomi istorinio teisingumo principai, nes tokių principų nežinant tam tikros konkrečios situacijos apsvarstyti neįmanoma.

Antra, tam, kad nustatyti, kas yra teisinga, būtina žinoti skirstomų resursų kilmę, kaip ir iš kur jie buvo gaunami. Tai iš esmės yra reikšminga, kadangi neturint šios informacijos gali būti sutariama dėl principų, kurie atima iš to, kuris nusipelnė turėti tam tikrus skirstomus resursus. Teisių (proprietarinė) teorija pateikia aiškią nuosavybės (resursų) kilmės istorinės trajektorijos sąlygas ir principus, pagal kuriuos nustatoma, ar individas teisingai įgijo tam tikrą nuosavybę (Pirminio įsigijimo ir perdavimo principai). Tačiau. Kieno resursai skirstomi pirminėje pozicijoje ir kaip jie gaunami? Kas turi teisę spręsti apie šių resursų pasiskirstymą? Būtent todėl, kad teisių teorija neapeliuojanti į galutinį resursų paskirstymo rezultatą (kaip teisingą ar neteisingą) atsižvelgia į istorinę resursų kilmės informaciją, ji leidžia padėti išsirinkti teisingus principus pavieniais ir istoriškai konkrečiais, o ne hipotetiniais atvejais.

Tokiais esminiai argumentais yra grindžiamos Rawlso ir Nozicko teisingumo sampratos. Kuri iš jų yra pagrindžiama labiau įtikinamais argumentais, o kuriuos iš jų galima atmesti? Pirmasis Rawlso argumentas, jog teisingumą galima suprasti, tik nežinant tiesioginės tam tikrų pasirinktų principų įtakos. Šį argumentą siekiama atmesti įrodant, jog procedūra, kaip pasirenkami teisingumo principai, nenusako teisingumo principų esmės. Tai reiškia, jog tam tikras principas yra teisingas ne dėl jo suformavimo ar pasirinkimo procedūros, o dėl pačio principo teikiamos vertės [92]. Todėl tai ar pasirinkti principai bus nustatyti atmetant asmeninius interesus, neturi lemiamos įtakos pačių principų teisingumui.

Antrasis Rawlso argumentas, jog teisingus principus galime įvertinti mąstydami per blogiausioje situacijoje tam tikros alternatyvos atveju atsiduriančio asmens prizmę paneigiamas abejojant pasirinktų principų sąžiningumu. Jeigu kažkas yra racionalu hipotetinio minties eksperimento atveju, tai nereiškia, jog tai racionalu ir realiame pasaulyje. Tarkim, pasirinkti du principus už „nežinojimo uždangos‘‘ yra racionalu dėl maksimino principo, bet pritaikius šį principą realiam individui realiame pasaulyje, jis pasirinktų kitą strategiją. Tai

[92] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 222

galima suprasti ne kaip kritiką hipotetinių minties eksperimentų pobūdžiui, o kaip kritiką įsivaizdavimui, jog žmonės gali pasirinkti racionaliai nežinodami, kas jie yra. Žmonės žino tikslus ir tokia informacija apie save keičia patį pasaulio ir pamatinės visuomenės struktūros suvokimą.

Tačiau ši kritika ir kartu antrasis Nozicko argumentas, teigiantis kad siekiant nustatyti, kas yra teisinga, būtina žinoti skirstomų resursų kilmę, kaip ir iš kur jie buvo gaunami, gali būti atmetamas pakartojant ir sustiprinant būtent „nežinojimo uždangos‘‘ pamatinius teiginius ir argumentus. Skirtumo principas gali būti laikomas nesąžiningu būtent todėl, kad žinoma konkreti paties asmens vieta visuomenėje ir taip, kaip egzistuojanti nelygybė veikia patį asmenį. Tačiau skirtumo principas ir realybėje gali atrodyti visiškai teisingas tam, kuris tuo metu yra blogiausioje padėtyje. Nors tai gali pasirodyti neteisinga realybėje, tačiau būtent tam, kad asmuo nebūtų veikiamas tam tikrų asmeninių interesų reikia, jog principus būtų galima apsvarstyti generalizuotai ir reikia mąstyti per „nežinojimo uždangą‘‘.

Čia svarbu akcentuoti dar keletą dalykų. Pirma, galima abejoti ir pirmuoju Nozicko argumentu, teigiančiu, jog neįmanoma pasirinkti teisingų principų nežinant tam tikros informacijos apie save ir visuomenę, kuriai šiuos principus siekiama nustatyti. Todėl už „nežinojimo uždangos‘‘ net neapsvarstomi istorinio teisingumo principai, nes tokių principų, nežinant tam tikros konkrečios situacijos apsvarstyti neįmanoma. Tačiau ar tikrai neįmanoma apsvarstyti istorinio teisingumo principų už nežinojimo uždangos? Jeigu Rawlsas to nedaro, kadangi iš karto preziumuoja šių principų neteisingumą, tai nereiškia, jog šių principų neįmanoma apsvarstyti pirminės padėties minties eksperimento sąlygomis. Kaip Nozicko siūlomi principai skambėtų, kaip juos reikėtų suformuoti bandant pateikti pirminėje pozicijoje esančiam asmeniui? Galima pateikti tokią teisės principų formuluotę:

1. Niekam nepriklausančius resursus galima įsigyti savo paties darbo pagalba.

2. Įsigytus resursus nevaržomai galima mainyti su kitais asmenimis.

3. Niekas negali įsigyti resursų kitaip, kaip tik savo darbu arba laisvanoriškais mainais.

Taip galima pateikti Nozicko siūlomus teisių principus. Tačiau išlieka klausimas ar jie būtų pasirinkti? Akivaizdu, jog galima abejoti šių principų pasirinkimu esant pirminėje pozicijoje ir vadovaujantis maksimino strategija. Kokią alternatyvią strategiją būtų galima pasiūlyti, kaip racionalią? Galima abejoti, jog tokia strategija yra galima.

Antra, galima teigti, jog Rawlso pasiūlytas pirminės pozicijos minties eksperimentas yra sudėliotas taip, jog vestų prie konkrečių išvadų. Tai, kaip suprantami asmenys esantys pirminėje pozicijoje ir jų racionalumo pagrindimas, bei pats teisingumo klausimas, kuris svarstomas lemia, jog pasirinkti teisingumo principai bus visiškai logiški. Tačiau tai, jog pats samprotavimas yra formaliai teisingas dar neįrodo pačios teorijos ar pasirinktų teisingumo principų loginio pagrindimo teisingumo. Net jeigu pirminė prielaida klaidinga, pats samprotavimas gali būti visiškai formaliai teisingas. Todėl šiuo atveju, jeigu klausiama, kaip reikėtų padalinti resursus, kurie niekam nepriklauso arba tiksliau, priklauso visai visuomenei (dėl bendradarbiavimo sąlygų) klausiama tik kaip reikėtų paskirstyti būtent šiuos resursus. Tačiau jeigu klausimas būtų formuojamas ne vien dėl resursų padalinimo, tuomet būtų galima apsvarstyti ir kitus teisingumo principus.

Todėl apibendrinant teisingumo sampratos argumentų susikirtimą, galima teigi jog svarbu patikrinti ir pamatinius teiginius dėl resursų kilmės ir atsitiktinumo moralės požiūriu. Ar galima skirstyti tai, kas įgyjama atsitiktinumo dėka? Kam tai iš tiesų priklauso? Ar teisinga, jog dėl šių resursų paskirstymo visuomenėje nuspręstų pirminėje pozicijoje esantys asmenys? Kaip matome, Rawlso siūloma nešališko teisingumo samprata, atmetant žinias apie pasirinkimų įtaką, tiek idėja, jog reikėtų mąstyti per blogiausioje padėtyje esančių asmenų prizmę remiasi neteisingo pirminio resursų paskirstymo įtakos pamatu. Tuo tarpu Nozickas atmeta idėją, jog galima suvokti teisingus principus juos apsvarstant nešališkai ir būtina žinoti pačių resursų kilmę. Tačiau, kokios išvados galima prieiti, jeigu sutariama, jog šių resursų kilmė yra neteisinga ir ką reikėtų daryti tuomet? Todėl toliau reikia apsvarstyti Pirminės startinės padėties teisingumo svarba, tolesnio teisingumo įgyvendinimui.

3.4. Startinės pozicijos svarba tolesniam teisingumo įgyvendinimui.

Galiausiai pereikime prie paskutiniojo šiame darbe išskiriamo svarbaus susikirtimo taško – požiūrio į startinės (šiuo žodžiu siekiu atskirti realią situaciją nuo pirminės padėties minties eksperimento) pozicijos teisingumo svarbą tolesniam teisingumo įgyvendinimui. Esminis išliekantis neaiškumas ir abiejų teorijų (tiek Rawlso tiek Nozicko) susikirtimo taškas padės atsakyti ir į prieš tai keliamus klausimus: kaip galima suprasti valstybę ir kokias funkcijas ji turėtų vykdyti, bei kokia teisingumo samprata gali būti laikoma geriau pagrįsta. Kodėl šio susikirtimo taško aptarimas yra reikšmingas svarstant laisvės ir lygybės suderinamumo klausimą? Jeigu startinės pozicijos teisingumas svarbus, o yra žinomi faktai apie tokios pozicijos pirminį neteisingumą (tam tikrų individų startinės pozicijos buvo neteisingos), tuomet

galima kelti pagrįstą klausimą, kaip reikėtų užtikrinti teisingumą. Ar reikėtų užtikrinti lygybę ar pakanka vien individų teisių apsaugos užtikrinimo?

Čia daug ryškiau susikerta ne požiūris į klausimą ar tam tikros padėties, kuri gali būti laikoma atskaitos tašku sąlygos turi būti užtikrinamos, bet daug labiau nesutariama dėl pačios startinės padėties neteisingumo sampratos. Rawlso poziciją apibendrintai galima pateikti taip: teisinga startinė pozicija yra svarbi, kadangi startinės pozicijos neteisingumo atveju yra generuojamas ir tolesnės padėties neteisingumas. Teisingas startinės pozicijos galimybes apibrėžia teisingas resursų pasiskirstymas pamatinėje visuomenės struktūroje, kurią atstatyti galima remiantis būtent skirtumo principu. Tuo tarpu atsitiktinumų įtaka turėtų būti šalinamas, kadangi taip asmenims gali būti suteikiami resursai ne pagal du teisingumo principus. Taip galima sukurti teisingas startinių pozicijų sąlygas ir kartu užtikrinti teisingumą visuomenėje.

Tuo tarpu Nozickas visiškai priešingai vertina startinės pozicijos įtaką tolesniam teisingumo siekimui. Pirmiausiai skiriasi suvokimas ir požiūris į atsitiktinumus. Jeigu tam tikri dalykai yra atsitiktiniai, tuomet jie nėra nei geri, nei blogi moralės požiūriu. Antra, kadangi Nozickas teisingumą (rezultato) prasme supranta, kaip kiekvieno veiksmo teisingumą, būtent veiksmų teisingumas o ne buvusi padėtis lemia konkrečios situacijos teisingumą. Tai reiškia, jog užtikrinant teisių principų laikymąsi galima turėti teisingumą visuomenėje. Teisingumo atstatymas reikalingas tik konkrečių pavienių veiksmų atveju, kai žinomi konkretūs faktai apie konkrečioje situacijoje pažeistą teisingo įgijimo arba teisingo perdavimo principą.

Pradėkime nuo dviejų argumentų, kuriuos galima suformuoti palaikant Rawlso poziciją. Pirma, tam tikras atsitiktinumas moralės požiūriu nereiškia, jog kažko nusipelnėme arba kažkas mums teisėtai priklauso, todėl resursai lemiami įgūdžių (kadangi įgimti įgūdžiai yra lemiami atsitiktinumo) nereiškia, jog jų nusipelnėme [93]. Todėl galima teigti, jog jeigu yra iš anksto sukonstruota nelygybė, nors ji yra atsitiktinė, tačiau leidžiant gauti naudą iš jos vieniems asmenims, o neleidžiant kitiems (parenkant atsitiktinai) ir taip leidžiant tam tikriems asmenims atsidurti geresnėje padėtyje, nei kitiems - turime neteisingą situaciją. Pavyzdžiui, galime aptarti paveldėjimo pavyzdį. Kaip galima teigti, jog turime teisingą pamatinę visuomenės struktūrą, kai asmens gaunami pamatiniai resursai lemiami visiško atsitiktinumo

[93] Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999 p 266

ar sėkmės? Šiuo atveju to, kokioje šeimoje gimstama. Taip sukuriama sistema, kuri teikia didesnę naudą geresnėje padėtyje esantiems asmenims, o esantys blogesnėje padėtyje dėl atsitiktinumo (kuris gali būti laikomas moralės požiūriu neutraliu) atsiduria neteisingoje padėtyje. Būtent todėl būtina užtikrinti, jog atsitiktinumai lemtų kuo mažiau, sprendžiant pamatinės visuomenės struktūros resursų pasiskirstymo principus.

Antra, būtent skirtumo principas geriausias atstato neteisingos pirminės padėties situaciją (jį įgyvendinant kaip dviejų teisingumo principų visumos dalį). Kodėl taip galima teigti? Jeigu turime neteisingą pirminį resursų paskirstymą, jį atstatyti į teisingą galime remiantis skirtumo principu, teigiančiu jog esant nelygybei, ji turi būti sutvarkyta taip, kad didžiausias naudos kiekis iš šios nelygybės atitektų tiems, kurie yra blogiausioje padėtyje. Tarkime, jeigu kažkas dėl atsitiktinumo atsidūrė geresnėje padėtyje, būtina užtikrinti, jog šio atsitiktinumo sukuriama nauda pasitarnautų tiems, kurie yra blogiausioje padėtyje. Taip būtų užtikrinama, jog bus nenutolstama nuo teisingos pamatinės visuomenės struktūros. Taigi, norint išvengti neteisingos startinės padėties lemiamų veiksnių, socialinės institucijos turi vadovautis skirtumo principu.

Pereikime prie Nozicko argumentų. Pirma, atsitiktiniai dalykai moralės požiūriu nereiškia, jog jie yra geri, tačiau nereiškia jog yra ir blogi. Būtent dėl šios priežasties norint teigti, kad tam tikra situacija yra neteisinga reikia įrodyti, jog buvo pažeisti teisingo įgijimo ar teisingo perdavimo principai. Individui, turinčiam tam tikrą nuosavybę nereikia įrodyti nusipelnymo ar kad ši nuosavybė yra įgyta neatsitiktinai. Tarkime, jeigu kažkieno nuosavybės turėjimas yra lemiamas atsitiktinių moralės požiūriu veiksnių dėka (tarkim, pripažįstant, jog įgūdžiai yra atsitiktiniai), tai reiškia, jog toks nuosavybės turėjimas negali būti laikomas nei geru, nei blogu galutinio rezultato prasme. Būtent todėl, tokios padėties taisymas negali būti pagrindžiamas šios padėties taisymo į geresnę padėtį samprata, kadangi tokios nuosavybės turėjimas nėra lemianti padėties blogumo.

Antrasis Nozicko argumentas gali atrodyti štai taip: norint atstatyti teisingumą, būtina įsikišti tik tais atvejais, kai žinoma, jog buvo pažeisti teisių principai. Taip yra, nes jeigu individas įgijo nuosavybę pagal teisingo įgijimo principą ar teisingo perdavimo principą – įgijimas teisingas. Įsikišti galima tik jeigu nuosavybė buvo įgyta ne pagal šiuos du principus[94]. Kaip atsitiktinai galima įgyti dalykus pažeidžiant šiuos du principus? Neįmanoma. Galima

[94] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 166

sakyti, jog sėkme gali būti laikomas randamas daiktas. Tačiau tai niekaip nepažeidžia pirminio įsigijimo principo. Galime pereiti prie tam tikro pavyzdžio. Paveldima nuosavybė laikoma atsitiktinumu ar sėkme, tačiau tai niekaip nepažeidžia teisingo perdavimo principo, kadangi nuosavybę turėjęs asmuo pats nusprendžia, kam šią nuosavybę perleidžia. Taigi, todėl galima daryti išvadą, jog įsikišimas ir bandymas perskirstyti nuosavybę dėl to, jog ji buvo įgyta atsitiktinai – nėra teisingas.

Įvertinkime, kaip šiuos argumentus siekia paneigti abudu mąstytojai? Pirmąjį Rawlso argumentą, kuriuo teigiama, kad tam tikras atsitiktinumas moralės požiūriu nereiškia, jog kažko nusipelnėme arba kažkas mums teisėtai priklauso, todėl būtina užtikrinti, jog atsitiktinumai lemtų kuo mažiau, sprendžiant pamatinės visuomenės struktūros resursų pasiskirstymo principus. Tačiau šiai pozicijai oponuojama teigiant, jog būtina atsižvelgti į tai, jog net turėdami skirtingus atsitiktinumų lemiamus gebėjimus individai yra linkę skirtingai išnaudoti šiuos gebėjimus. Jeigu individai suvokiami, kaip automininės būtybes (tą daro ir Rawlsas), tuomet būtina įvertinti ir šių autonominių būtybių pasirinkimus [95].

Skirtumo principo sąžiningumą Nozickas bando atmesti, teigdamas, jog vadovaujantis šiuo principu, vienų asmenų galimybė mėgautis regėjimu gali reikšti, jog šių asmenų akys turėtų būti transplantuojamos tiems, kurie tokios galimybės neturėjo[96]. Visgi, toks Nozicko bandymas sukritikuoti skirtumo principą gali būti laikomas argumentacijos klaida, vadinama, ,,šiaudine baidykle‘‘ (ang. straw man). Nozickas šiuo atveju kritikuoja ne Rawlso pateikiamą argumentą, kurį Rawlsas iš tiesų laikytų teisingu. Kodėl pats Rawlsas nepalaikytų šio samprotavimo? Pirma, jis labai aiškiai akcentuoja, jog prioriteto laisvei taisyklė turi leksikografinį prioritetą prieš skirtumo principą. Tai reiškia, jog pamatinių ir visiems prieinamų laisvių negalima aukoti siekiant pagerinti blogesnėje padėtyje esančių asmenų padėtį. Tuo tarpu Nozickas sąmoningai nekreipia dėmesio į leksikografinio prioriteto idėją. Teigiama, jog leksikografinis prioritetas yra per silpnas principas, tačiau nepaaiškinama, kodėl. Būtent dėl šios priežasties Nozicko kritika nukreipiama ne į dviejų teisingumo principų visumą, o tik į skirtumo principą, taip kritikuojant iš šio principo padarytą ,,šiaudinę baidyklę‘‘.

Pereikime prie Nozicko argumento, teigiančio, kad atsitiktiniai dalykai moralės požiūriu nereiškia, jog jie yra geri, tačiau nereiškia jog yra ir blogi. Todėl, tokios padėties

[95] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 228

[96] Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003 p 220

taisymas negali būti pagrindžiamas šios padėties taisymo į geresnę. Tai galima atmesti remiantis antruoju Rawlso pasiūlytu (lygių galimybių) principu. Jeigu kažkas įgyja tam tikrus resursus ar papildomas galimybes dėl atsitiktinumo, tai yra nesąžininga asmenų, kuriems taip nepasisekė, atžvilgiu. Kadangi įgūdžiai, netgi polinkis į darbštumą yra atsitiktiniai, todėl negalima teigti, jog vieni ar kiti asmenys nusipelnė vienos ar kitos pozicijos ar pareigų.

Visgi, čia išlieka antrasis Nozicko argumentas, teigiantis, kad norint atstatyti teisingumą, įsikišimas būtinas tik tais atvejais, kai žinoma, jog buvo pažeisti Nozicko siūlomi teisių principai. Palaikant šią idėją galima teigti, jog iš neteisingos būsenos galima gauti teisingą būseną, nes neteisinga būsena tampa teisinga dėl pavienių neteisingų veiksmų ištaisymo į teisingus. Šiuo atveju pateikus teisingumo principus pavienių veiksmų atveju, atmetama išankstinė nuostata apie tam tikro rezultato (kaip teisingo) siekiamybę. Taip pačiai susitarimai Rawlso siūlomoje pirminėje pozicijoje yra teisingi ne dėl pirminės pozicijos rezultato teisingumo (tai, kas pasiekiama pirminės pozicijos susitarimu), o dėl veiksmų teisingumo šių derybų atveju. Jeigu derybos vyksta laisvanoriškomis, neprievartinėmis pačių žmonių derybų sąlygomis, galima teigti, jog tokios derybos yra teisingos.

Antra svarbi pastaba. Lygybės idėjų argumentų pamatu gali būti laikomas požiūris, jog neteisinga pirminė padėtis reikalauja lygybės atstatymo. Tačiau, jeigu lygybės argumentų poreikis grindžiamas susitarimo poreikiu dėl tos padėties ar nėra taip, jog realybėje arčiausiai tokių derybų idėjos yra laisvi mainai, kurie gali būti suprantami, kaip susitarimų visuma? Juo labiau, vadovaujantis teisių koncepcija galima teigti, jog individai (net ir pirminėje padėtyje) gali tartis tik dėl resursų, į kuriuos turi teisę. Pavyzdžiui, hipotetinį pyragą galima dalinti po lygiai todėl, jog dalintojas sprendžiantis kaip ir kam jį dalinti, turi teisę į šį pyragą. Todėl čia galima kelti esminį klausimą, jeigu sutariama, jog resursai įgyjami atsitiktinai moralės požiūriu, jų pasiskirstymo negali nuspręsti pats individas, turintis šiuos resursus, tačiau teisę į šių resursų dalybas įgyja visa visuomenė. Kaip įvyksta šis resursų dalybų teisės perdavimas?

Galiausiai, nors atsitiktinumas nereiškia, jog nusipelnėme tam tikrų resursų, tačiau iš to niekaip negalima daryti išvados, jog šiuos resursus galima atimti. Čia gali būti keliamas klausimas, kuriai pusei tenka įrodinėjimo našta? Tam, jog būtų įrodyta, kad individas neturi teisės į tam tikrą nuosavybę, būtina įrodyti kaip neteisingai jis įgijo tą nuosavybę (kaip pažeidė teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo principus) ir kas konkrečiai yra auka – iš ko buvo atimti šie resursai?

Tačiau, nenurašant Rawlso argumentų per anksti, galima kelti dar vieną papildomą klausimą. O gal padėties neteisingumą lemia ne tik atsitiktinumai, bet ir konkretus praeities neteisingumas. Kaip jis gali būti ištaisomas? Jeigu asmuo ilgą laiką nuosavybę įgydavo ne pagal teisingo įgijimo ar teisingo perdavimo principus, o tarkime, prievartos ir vagystės pagalba, kadangi tam buvo tinkamos sąlygos (nebuvo gerai išvystyto teisių apsaugos mechanizmo), juo labiau, dabar jau nebeliko aukų galinčių apeliuoti į šiuos neteisingai įgytus resursus. Ar galima teigti, jog teisinga yra padėtis asmens, pasipelniusio iš praeities neteisingumo, nors jis šiuo metu faktiškai nepažeidinėja teisingo įgijimo ar teisingo perdavimo principo, tačiau gali išlikti ženkliai geresnėje padėtyje?

Keldamas šiuos klausimus noriu išryškinti Nozicko siūlomos teisių koncepcijos spragas. Pirma, nelieka aišku, ką reikėtų daryti jeigu buvo pažeidžiama Locke Išlyga, taip kartu pažeidžiant ir teisingo pirminio įsigijimo sąlygas. Šiuo atveju Nozickas išsisuka nuo šio klausimo tiesiog teigdamas, jog Locke išlygos įgyvendinimui nėra būtinas didesnis valstybės įsikišimas. Antra, nelieka aišku, kaip nuosavybės neteisingo įgijimo atveju galima pateisinti šios nuosavybės turėjimą vien tik remiantis faktu, jog nėra konkretaus nukentėjusio individo, galinčio įrodyti, jog pažeidėjo turima nuosavybė buvo įsigyta ne pagal teisingo įsigijimo ar teisingo perdavimo principus. Šiuo požiūriu įgyvendinant Johno Rawlso siūlomus du teisingumo principus galima anuliuoti absoliučiai visus praeities neteisingumus, kurių dėka galėjo pasipelnyti konkretūs individai. Todėl galima teigti, jog teisingumo, kaip laisvės ir lygybės suderinamumo sampratą bus galima atmesti, kaip nepagrįstą, tik pateikus alternatyvią ir gerai pagrįstą nuosavybės teisių atstatymo (neteisingumo atstatymo) moralinę koncepciją. Nozickas šios užduoties neįvykdo.

Galima teigti, jog požiūrio į startinės pozicijos teisingumo svarbą tolesnio teisingumo įgyvendinimui aspektu išlieka svarbi spraga – neteisingumo ištaisymo klausimas. Nors galima atmesti idėjas, jog tam tikras atsitiktinumų lemiamas resursų pasiskirstymas turėtų būti ištaisomas vadovaujantis skirtumo principu, tačiau išlieka aktualus klausimas, ką daryti jeigu resursų pasiskirstymas buvo lemiamas tokio neteisingumo, kuris atitinka Nozicko teisių teorijos sampratą? Galima sutikti, jog atsitiktiniai dalykai nėra nei geri, nei blogi moralės požiūriu ir jog įsikišti galima tik tuomet, kai žinoma, jog buvo pažeisti teisių teorijos principai. Tačiau problemiškiausias lieka klausimas, ką reikėtų daryti, kai tam tikras neištaisytas resursų pasiskirstymo neteisingumas daro tiesioginę įtaką dabartiniam resursų pasiskirstymui. Šiuo požiūriu Rawlso siūlomi du teisingumo principai gali padėti anuliuoti tam tikrą praeities

veiksnių lemiamą neteisingą resursų pasiskirstymą būtent užtikrinant, jog visuomenėje funkcionuoja tiek laisvės, tiek lygybės principai.

Taigi, šiame skyriuje buvo vertinama Johno Rawlso teisingumo teorija, bei Roberto Nozicko teisių koncepcija remiantis pirmuose dviejuose skyriuose pateikta šių teorijų analize ir bandant suformuoti panašią struktūrą atitinkančius argumentus palaikančius vieną ir kitą teoriją šiais esminiais susikirtimo aspektais: požiūriu į valstybės sampratą, požiūriu į teisingumo sampratą ir požiūriu į praeities neteisingumo įtaką ateities teisingumo siekiui. Valstybės sampratos be tam tikros teisingumo sampratos negali būti pagrindžiamos, o požiūriai į valstybės funkcijas išryškina ir pamatinius teisingumo sampratų skirtumus. Valstybės, kaip individo teisių gynėjos ir didesnių galių valstybės, kaip pažeidžiančios individų teises argumentai, ir valstybės, įgyvendinančios socialinį kontraktą ar atstatančios sugriautą teisingą pamatinę visuomenės struktūrą argumentai remiasi skirtingomis teisingumo koncepcijomis. Vertinant pačias teisingumo sampratas, galima teigti jog svarbu patikrinti ir pamatinius teiginius dėl resursų kilmės ir atsitiktinumo moralės požiūriu. Ar galima skirstyti tai, kas įgyjama atsitiktinumo dėka? Rawlso siūloma nešališko teisingumo samprata, atmetant žinias apie pasirinkimų įtaką remiasi neteisingo pirminio resursų paskirstymo įtakos tolesniam teisingumui argumentu. Nozickas atmeta idėją, jog galima suvokti teisingus principus juos apsvarstant nešališkai ir būtina žinoti pačių resursų kilmę. Būtent suvokiant praeities neteisingumo įtaką galima išryškinti svarbią spraga teisių teorijoje – neteisingumo ištaisymo klausimą. Nors galima atmesti idėjas, jog tam tikras atsitiktinumų lemiamas resursų pasiskirstymas turėtų būti ištaisomas vadovaujantis Rawlso siūlomais principais, lieka resursų pasiskirstymo ištaisymo ne atsitiktinumų, o teisių teorijos pažeidimų atveju, problema. Kadangi sutariama, jog įsikišti galima tik tuomet, kai žinoma, apie pažeistus teisių teorijos principus. Tačiau, ką reikėtų daryti, kai tam tikras neištaisytas resursų pasiskirstymo neteisingumas daro tiesioginę įtaką dabartiniam resursų pasiskirstymui? Būtent todėl reikalingi Rawlso pasiūlyti du teisingumo principai, kurie gali padėti anuliuoti tam tikrą praeities veiksnių lemiamą neteisingą resursų pasiskirstymą užtikrinant, jog visuomenėje funkcionuoja tiek laisvės, tiek lygybės principai. Todėl atsakant į klausimą ar tikrai yra būtinas laisvės ir lygybės idėjų suderinamumas, galima teigti, kad lygybės poreikio (suderinant su laisve) idėja gali būti atmetama tik suformavus ir pateikus labai aiškią, gerai pagrįstą ir išplėtotą nuosavybės atkūrimo (neteisingumo ištaisymo) moralinę teoriją.

IŠVADOS

Taigi, teorinės politinės filosofijos tekstų analizės metodu bandant atsakyti į klausimą ar norint užtikrinti teisingumą visuomenėje, būtina suderinti tiek laisvės tiek lygybės principus, prieita išvadų, kad:

1) Argumentai, kuriais gali būti pagrindžiamas laisvės ir lygybės principų suderinamumo reikalingumas siekiant teisingumo visuomenėje gali būti pagrindžiami pirminės pozicijos hipotetinio minties eksperimento pagalba. Teisingumas Johno Rawlso politinėje filosofijoje suprantamas, kaip tai, dėl ko šioje hipotetinėje pradinėje padėtyje laisvi ir lygūs asmenys susitartų, kaip teisingų pamatinės visuomenės principų. Asmenys šioje pirminėje padėtyje žino tik bendrinius faktus apie visuomenę, kadangi jų žinias apie tikslią vietą šioje visuomenėje dengia ,,nežinojimo uždanga‘‘, todėl asmenys nėra veikiami tiesioginių interesų. Sutariama, jog tik užtikrindami sąžiningą resursų paskirstymą galime turėti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą. Šis sąžiningas resursų paskirstymas užtikrinamas įgyvendinant du teisingumo principus: prioriteto laisvei taisyklę, bei teisingumo prioriteto prieš efektyvumą ir gerbūvį principą susidedantį iš: a) Skirtumo principo (nelygybė turi būti tvarkoma blogiausioje padėtyje esančiųjų naudai) ir b) lygių galimybių ir atvirų pozicijų principo. Pirmasis teisingumo principas suprantamas, kaip turintis leksikografinį prioritetą prieš antrąjį. Toks teisingumo principų pasirinkimo racionalumas pagrindžiamas naudojant maksimino taisyklę, kurią naudojant asmenys pasirinktų skirtumo principą, kaip alternatyvą, kurios blogiausia baigtis leistų gauti daugiau, nei kitų alternatyvų blogiausios baigtys. Du teisingumo principai įgyvendinami vadovaujantis politinio liberalizmo institucine sistema. Šios sistemos legitimumas pagrindžiamas socialinio kontrakto idėja. Siekiant užtikrinti teisingumą visuomenėje, nepakanka užtikrinti asmenų teisių ir laisvių apsaugą, kadangi vien laisvoje visuomenėje iškreipiama teisinga pamatinė visuomenės struktūra, kurią galima atstatyti tik socialinių institucijų pagalba užtikrinant lygybę. Taip atrodo laisvės ir lygybės suderinamumo argumentų teorinis pamatas.

2) Argumentai, kuriais gali būti atmetamas laisvės ir lygybės suderinamumo poreikis gali būti remiami natūralios būklės analize ir suformuotais teisių principais. Robertas Nozickas pagrindžia, kodėl apskritai reikalinga valstybė. Analizuojama, su kokiomis problemomis susidurtų individai anarchijos sąlygomis ir kaip su anarchijos situacijos

problemomis būtų bandoma tvarkytis. Dėl gynybos paslaugų specifikos gynybinės asociacijos galiausiai susiformuotų į teritorinės monopolijos, kurios galiausiai atliktų valstybės funkcijas. Todėl Nozicko valstybės sampratą galima apibrėžti, kaip individų teisių apsaugos sistemą, turinčią monopolį tam tikroje teritorijoje ir ginančią visų be išimties savo gyventojų teises. Taip pat suformuojami teisingo nuosavybės įgijimo ir teisingo perdavimo principai, kurie laikomi vieninteliais galimais teisėtais nuosavybės įgijimo būdais. Jeigu nuosavybė paskirstoma remiantis šiais principais – toks gėrybių paskirstymo rezultatas laikomas teisingu. Minimalios valstybės sampratos, teisių koncepcijos ir kritinių argumentų Rawlso teisingumo teorijos atžvilgiu dėka suformuojami argumentai, leidžiantys atmesti laisvės ir lygybės suderinamumo poreikį siekiant teisingumo, įgyvendinamo per didesnės nei minimalios valstybės turimus įrankius.

3) Palyginus argumentus už ir prieš laisvės ir lygybės principų suderinamumą ties esminiais susikirtimo taškais, galima teigti, kad valstybės sampratos be tam tikros teisingumo sampratos negali būti pagrindžiamos, o požiūriai į valstybės funkcijas išryškina ir pamatinius teisingumo sampratų skirtumus. Vertinant pačias teisingumo sampratas, galima teigti jog svarbu patikrinti ir pamatinius teiginius dėl resursų kilmės ir atsitiktinumo moralės požiūriu. Būtent suvokiant praeities neteisingumo įtaką galima išryškinti svarbią spragą teisių teorijoje – neteisingumo ištaisymo klausimą. Nors galima atmesti idėjas, jog tam tikras atsitiktinumų lemiamas resursų pasiskirstymas turėtų būti ištaisomas vadovaujantis Rawlso siūlomais principais, lieka resursų pasiskirstymo ištaisymo ne atsitiktinumų, o teisių teorijos pažeidimų atveju, problema. Šia teorija teigiama, jog valstybei įsikišti galima tik tuomet, kai žinoma, apie pažeistus teisių teorijos principus. Tačiau, neatsakoma į klausimą ką reikėtų daryti, kai tam tikras neištaisytas resursų pasiskirstymo neteisingumas daro tiesioginę įtaką dabartiniam resursų pasiskirstymui.

Taigi, atsakant į klausimą ar tikrai teisingumas gali būti suprantamas, kaip laisvės ir lygybės principų suderinamumas, galima prieiti išvados, jog Rawlso pasiūlyti du teisingumo principai gali padėti anuliuoti tam tikrą praeities veiksnių lemiamą neteisingą resursų pasiskirstymą užtikrinant, jog visuomenėje funkcionuoja tiek laisvės, tiek lygybės principai. Todėl galima teigti, kad lygybės poreikio, suderinant su laisvės principu idėja gali būti atmetama tik suformavus ir pateikus labai aiškią, gerai pagrįstą ir išplėtotą

nuosavybės atkūrimo (neteisingumo ištaisymo) moralinę teoriją. R. Nozickui to padaryti nepavyko.

LITERATŪRA

1. Kantas I., Moralės metafizikos pagrindai, Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija, Vilnius, Mintis, 1974 p 29
2. Locke J., Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (antras traktatas apie valdžią), Vilnius, Mintis, 1992
3. Nozick R., Anarchija, valstybė ir utopija, Vilnius, Eugrimas, 2003
4. Nozick R., Socratic puzzles, Cambridge (Massachusetts); London, Harvard university press, 1997
5. Rawls J., A Theory of Justice (revised edition), Cambridge (Massachusetts), The Belknap press of Harvard university press, 1999
6. Rawls J., Justice as fairness. A restatement, Cambridge (Massachusetts); London, The Belknap press of Harvard university press, 2001
7. Rawls J., Politinis liberalizmas, Vilnius, Eugrimas, 2002
8. Smith A., Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrimas IV-V knygos, Vilnius, Margi raštai, 2013

SANTRAUKA

Teisingumo, kaip laisvės ir lygybės principų suderinamumo sampratos analizė ir kritika

Leonardas Marcinkevičius

Laisvės ir lygybės vertinimo teisingumo požiūriu ir kartu šio darbo problema kyla dėl liberalizmo politinės filosofijos spragų. Kadangi liberalizmas suvokiamas, kaip prioritetą individo laisvei teikianti politinė sistema, galima kelti klausimą ar ta pati filosofinė tradicija gali pasiūlyti ir laisvės keliamų problemų sprendimo būdus? Liberalizmo teoretikai iki galo nepaaiškino, kaip galima sukurti teisingą visuomenę, neužtikrinant tam tikrų jos pamatinės struktūros lygybės sąlygų.

Šiame darbe keliamas tikslas atsakyti į klausimą ar tikrai teisingumas gali būti suprantamas, kaip laisvės ir lygybės principų suderinamumas? Tikslui pasiekti iškelti šie uždaviniai: pirma, politinės filosofijos tekstų analizės būdu išskirti argumentus už laisvės ir lygybės suderinamumą. Antra, išskirti kritinius argumentus laisvės ir lygybės suderinamumo sampratos atžvilgiu. Trečia, palyginti pirmais dviem uždaviniais išskirtus argumentus taip išskiriant teisingumo, kaip laisvės ir lygybės suderinamumo sampratos stipriąsias, bei silpnąsias puses.

Tikslas pasiektas teorinės analizės metodu analizuojant politikos filosofų Johno Rawlso ir Roberto Nozicko darbus. Galiausiai prieita išvados, kad Rawlso pasiūlyti du teisingumo principai gali padėti anuliuoti tam tikrą praeities veiksnių lemiamą neteisingą resursų pasiskirstymą užtikrinant, jog visuomenėje funkcionuoja tiek laisvės, tiek lygybės principai. Teigiama, kad lygybės poreikio, suderinant su laisvės principu idėja gali būti atmetama tik suformavus ir pateikus labai aiškią, gerai pagrįstą ir išplėtotą nuosavybės atkūrimo (neteisingumo ištaisymo) moralinę teoriją, kurios Nozickui suformuoti nepavyko.

Raktiniai žodžiai: teisingumas, laisvė, lygybė, teisingumo teorija, teisių teorija, politinis liberalizmas, minimali valstybė.

SUMMARY

Analysis and critique of the concept of justice as a compatibility of the principles of liberty and equality

Leonardas Marcinkevičius

The evaluation of liberty and equality from the point of view of justice and at the same time the problem of this work arises from the gaps in the political philosophy of liberalism. Given that liberalism is perceived as a political system that prioritizes individual liberty, the question can be asked whether the same philosophical tradition can offer solutions to the problems posed by that liberty? Liberal theorists have not fully explained how a just society can be created without ensuring certain conditions of equality in its basic structure.

The aim of this thesis is to answer the question, can justice really be understood as the compatibility of the principles of liberty and equality? To achieve this goal, the following tasks were set: first, to single out the arguments for the compatibility of liberty and equality by analyzing the texts of political philosophy. Second, to highlight the critical arguments regarding the concept of compatibility of liberty and equality. Third, compare the arguments set out in the first two tasks, thus distinguishing between the strengths and weaknesses of the concept of justice as a compatibility between liberty and equality.

The aim was achieved by the method of theoretical analysis of the works of political philosophers John Rawls and Robert Nozick. Finally, it is concluded that the two principles of justice proposed by Rawls can help to undo some of the decisive inequitable distribution of resources in the past by ensuring that both the principles of liberty and equality function in society. It is argued that the idea of the need for equality, in accordance with the principle of liberty, can be rejected only by formulating and presenting a very clear, well-founded and developed moral theory of property rectification (correction of injustice), which Nozick failed to formulate.

Keywords: justice, liberty, equality, theory of justice, entitlement theory, political liberalism, minimal state.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2020-12-07
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

_Politikos mokslų instituto tarptautinės politikos ir ekonomikos
_ (fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

studentas (-ė)Leonardas Marcinkevičius, (vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

„Teisingumo, kaip laisvės ir lygybės principų suderinamumo sampratos analizė ir kritika“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

_____ _____

(parašas) (vardas, pavardė)